

Keisarit ja kurtisaanit antiikin-tutkimuksen aallonharjalla

Jussi Rantala:

Keisarit ja kurtisaanit. Perhe, valta ja seksi antiikin Roomassa. SKS 2018. 271 s. ISBN 978-952-2229-076.

Keisarit ja kurtisaanit esittelee suomalaisen antiikintutkimuksen viime aikojen tutkimustuloksia. Kirjoittajat ovat kaikki tutkijoita Tampereen yliopiston historian oppiaineessa, ja artikkelikokoelma kuvastaakin hyvin antiikin historian vahvistunutta asemaa Tampereella. Tässä antiikin nousussa merkittävinä tekijöinä ovat olleet Katariina Mustakallio ja Ville Vuolanto, jotka 1990-luvun puolivälistä lähtien ovat vaikuttaneet historian oppiaineessa. Antiikin historian opetus ja tutkimus Tampereen yliopistossa on nivoutunut tiiviiseen yhteistyöhön keskiajan ja uuden ajan alun historian-tutkimuksen kanssa. Tämä on mielestäni 'Tampereen antiikin' ehdoton vahvuus, ja onkin tärkeää, että antiikin historiaa tehdään yhteydessä muiden aikakausien historian-tutkimuksen kanssa. Osoituksena aktiivisesta yhteistyöstä antiikin, keskiajan ja uuden ajan alun tutkijoiden välillä on Tampereen yliopiston Trivium – Tampere Centre for Classical, Medieval and Early Modern Studies. *Keisarit ja kurtisaanit* onkin syntynyt juuri Triviumin suojissa.

Keisarit ja kurtisaanit -teoksen keskiössä ovat perhe, lapset, vanhemmat, sisarukset, aviosuhteet ja seksuaalisuus. Perheen ja vallan dynamiikkaa valotetaan kirjan kaikissa artikkeleissa eri tasoilla. Kuten kirjan toimittaja Jussi Rantala johdannossa toteaa, yksittäisen ihmisen kannalta tärkein yhteisö oli perhe. Perhesuhteet "valmistivat perheyhteisön jäseniä osaksi yhteiskuntaa, mutta toisaalta perhesuhteiden yhteiskunnallinen merkitys – niin ideologiana kuin käytäntönä – vaikutti valtakunnan asukkaiden henkilökohtaiseen elämään ja maailmankuvaan". Artikkelien teemat ulottuvat ensimmäiseltä vuosisadalta eaa. aina 400-luvulle jaa saakka.

Useat artikkelista pohtivat keisarillista perhettä, joka makrotasolla kuvasti roomalaista perhettä mikrotasolla. Keisarien ja muiden ns. suurmiesten perhesuhteet olivat antiikissa kuten nykyäänkin erityisen juoruilun, ihailun ja mustamaalauksen kohteina. Näitä

näkökulmia pohtivat Marja-Leena Hänninen artikkelissaan "Vinoutuneita perhesuhteita antiikin Roomassa? Caligula ja hänen sukunsa" ja Jaakkojuhani Peltonen artikkelissaan "Lapsesta maailmanvalloittajaksi. Aleksanteri Suuren kasvuympäristö ja roomalainen kirjallisuus". Hänninen tarkastelee Rooman historian pahamaineisimman keisarin Caligulan suhteita sisariinsa. Antiikin historiankirjoittajat mustamaalasivat Caligulaa minkä ehtivät ja leimasivat Caligulan suhteet sisariinsa inestisiksi. Kuten Hänninen esittää, meidän on syytä suhtautua varauksellisesti roomalaisten historiankirjoittajien kuvauksiin. Julkisuuden henkilön kuvaaminen perinteisistä roomalaisista perhearvoista poikkeavaksi oli vahva poleeminen ase poliittisissa valtataisteluissa. Julius-Claudiusten dynastia (27 eaa.–68 jaa.), josta ensimmäiset keisarit nousivat, oli erityisesti senaattoriaristokratian hampaissa, koska keisarit kavensivat juuri senaattorien perinteistä valtaa. Jaakkojuhani Peltonen valottaa Aleksanteri Suuren (356–323 eaa.) lapsuuden kuvaamista roomalaisessa kirjallisuudessa eli satoja vuosia Aleksanterin jälkeen. Kyse on siis roomalaisen eliitin kirjoittajien Aleksanteri-kuvasta; hän oli monien roomalaisten sotilasjohtajien ja valtiomiesten esikuva. Roomalaisille kirjoittajille oli tärkeää korostaa Aleksanterin miehuullista sotakuntaa, hyvettä (lat. *virtus*, kr. *arete/andreia*), joka ilmeni jo hänen lapsuudessaan. Aleksanteri-kuvauksen kautta kirjoittajat halusivat nostaa esiin itselleen tärkeitä asioita, ei niinkään historiallista henkilöä sinänsä.

Ville Vuolannon "Isänvalta ja äidinrakkaus? Lapset, vanhemmat ja muu kotiväki myöhäisantiikissa" ja Christian Laesin "'Näpit irti lapsistani!' Opettajat syytettyinä seksuaalisesta hyväksikäytöstä Rooman valtakunnassa" käsittelevät lasten asemaa roomalaisessa perheessä ja yhteiskunnassa. Vuolanto tarkastelee 300–400-lukujen jaa. perheitä lapsen näkökulmasta. Perheyhteisöön kuului isän ja äidin lisäksi, sisaria, isovanhempia ja muita sukulaisia. Lisäksi eliitin perheissä eli palvelijoita ja orjia, jotka olivat kasvattajina ja opettajina tärkeä osa perhettä; heidän roolinsa korostuu myöhäisantiikin kirjoittajien lapsuusmuistelussa. Siten antiikin *familia* oli käsitteenä laajempi kuin moderni perhe. Christian Laes pohtii antiikin kuvauksia pederastiasta, erityisesti opettajien ja oppilaiden välisissä suhteissa. Hän korostaa, että antiikin ihmiset huolehtivat lastensa hyvinvoinnista,

mutta suhtautuivat kuitenkin toisella tavalla pederastiaan kuin nykyihmiset: pederastiatapauksista välittyvä suurin huoli tuntuu olevan lapsen yläluokkaisen suvun maine Rooman poliittisessa elämässä. Tämä linkittyä yläluokkaisten sukujen väliseen jatkuvaan kilpailuun; pederastiatapauksista kertova kirjallisuus on eliitin kirjoittamaa ja kuvastaa eliitin maailmaa. Laes toteaa lopuksi, että tässä antiikin maailma on hyvin kaukana omatamme.

Katariina Mustakallio käsittelee artikkelissaan ”Kuinka kasvaa kurtisaaniksi. Erotiikan ammattilaiset legendoissa ja todellisuudessa” seksisuhteita antiikissa. Hän tarkastelee yhtäältä roomalaisessa yhteiskunnassa vallinneita ihanteita, esimerkiksi sopusointuisen avioliiton ideaalia, ja toisaalta käytännön elämää, jossa miehet solmivat avioliiton ulkopuolisia seksisuhteita ja hankkivat myös maksullisia seksipalveluita. Kuten Mustakallio artikkelissaan osoittaa, prostituutio oli olennainen piirre roomalaisessa maailmassa, ja tämä näky siinä, miten näkyviä hahmoja prostituoidut olivat Rooman synnystä ja tasavallan ajan käännekohdista kertovassa historiankirjoituksessa. Esimerkiksi Romulusta ja Remusta hoivannut Acca Larentia esitettiin roomalaisessa kirjallisuudessa usein prostituoituna.

Useat teoksen artikkeleista käsittelevät keisareiden perhedynamiikkaa ja -propagandaa. Jussi Rantala pohtii artikkelissaan ”Yhtä suurta perhettä. Concordia ja Septimius Severuksen keisaripropaganda” sitä, kuinka sisällissodan tiimellyksessä keisariksi noussut Septimius Severus (192–211) pyrki oikeuttamaan valtaansa valjastaen myös avioliiton ja perheen osaksi tätä mielipiteenmuokkausta. Artikkelista käy erinomaisesti ilmi, miten tärkeä rooli perheellä oli roomalaisessa yhteiskunnassa ja miten valtaa legitimoitiin perhesymboliikan kautta. Keisariperheen sopusointu (*concordia*) ja jatkuvuus esitettiin koko valtakunnan vakauden ja rauhan symbolina ja takeena. Vastaavasti Sanna Joska artikkelissaan ”Sisarussuhteiden voima. Keisarillisten sisarusten kuvaukset Antoninusten ajalla” käsittelee keisariperheen lasten roolia keisarillisessa propagandassa, tässä tapauksessa Antoninus-sukuisten keisareiden (138–192) aikana. Kauden rahoissa ja julkisissa muistomerkeissä on kuvattu lapsia runsaasti, ehkä enemmän kuin koskaan muulloin Rooman historiassa. Joska pohtii, kuinka keisarilliset sisarukset esitettiin kuva-aiheissa (esim. rahoissa ja alamaisten pystyttämässä monumenteissa) eri puolilla valtakuntaa. Keisariperhettä käsittelee myös Janne Virkkula artikkelissaan ”Keisariperheen uskolliset palvelijat. Pretoriaanien ja Julius-Claudiusten dynastian väliset suhteet osana keisarillista vallankäyttöä”. Näkökulmana ovat keisarillisen perheen suhteet pretoriaanikaartiin, henkivartiokaartiin, joka yleensä muistetaan pahamaineisena keisarien valtaan nostajana ja vastaa-

vasti myös heidän kaatajinaan. Virkkula kuitenkin arvioi pretoriaanikaartin toimintaa uudestaan ja osoittaa, kuinka paljon monisyisempi keisariperheen, erityisesti Julius-Claudiusten dynastian ja pretoriaanikaartin suhde oli. Pretoriaanien uskollisuus ulottui koko keisariperheeseen ja samalla symbolisoi koko armeijan uskollisuutta keisarille ja keisarin suvulle.

Kirjan kaksi viimeistä artikkelia Pia Mustosen ”Avio-parit pyhän palveluksessa. Pappispariskunnat arkaisten kuninkaiden seuraajina Rooman valtionuskonnossa” ja Outi Sihvosen ”Virgo Vestalis Maxima. Papitar, sisar ja esikuva” tuovat esiin roomalaisen uskonnon roolin sosiaalisessa elämässä. Mustonen osoittaa, miten avioliitto kytkettiin mukaan myös uskonnolliseen elämään, sillä roomalaisen uskonnon neljää tärkeää pappistehtävää hoitivat pappispariskunnat, nimittäin *flamen Dialis* ja *flaminica Dialis* sekä *rex* ja *regina sacrorum*. Artikkelin painopiste on *flamen* ja *flaminica Dialis* -pariskunnassa, joka hoiti tehtäviään yhdessä erottamattomana kokonaisuutena. Jos puoliso kuoli, oli toisen luovuttava pappistehtävästään. Kuten Mustonen esittää, roomalaisen uskonnon muuttuessa myös rituaalien merkitykset muuttuivat ja kerrostuivat uudelleentulkintojen kautta, vaikka ulkoiset puitteet saattoivatkin säilyä samoina. Tätä tapahtuu uskonnoissa kaiken aikaa, ja tämä tekee roomalaisenkin uskonnon tulkitseminen vaikeaksi. Outi Sihvonen pohtii kotilieden jumalattaren Vestan papittarien eli Vestan neitsyiden elämää erityisesti 200-luvun Roomassa. Vesta oli koko Rooman symboli, ja hänen tempelinsä kotiliesi oli ikään kuin Rooman valtion kotiliesi. Vestan neitsyeksi vihitty tyttö lähti perheestään ja liittyi vestaalien sisaryhteisöön. Sihvonen analysoi keisarikauden vestaaleihin liittyviä piirtokirjoituksia ja osoittaa, että vestaalien vaikutusvaltainen asema hyödytti hänen entistä perhettään ja sukuaan. Vestan neitsyet, erityisesti heidän johtajansa *virgo Vestalis maxima*, olivat vaikutusvaltaisia toimijoita, joiden suosiota ja suojelua etsittiin.

Kirjan artikkelit ovat olennainen osa vilkasta kansainvälistä antiikin sosiaalishistorian tutkimusta ja keskustelua. Viime vuosikymmenien aikana sosiaalishistoria on antiikintutkimuksessa tehnyt dynaamisen nousun: antiikin uskontoja, seksuaalisuutta, perhehistoriaa, ikäkausia, lapsuutta ja vanhuutta tarkastellaan usein metodein. Tässä Keisarit ja kurtisaanit on aallonharjalla. Kirjoittajat ovat tehneet merkittävän työn avaamalla uusinta tutkimusta suomen kielellä kotimaiselle yleisölle. On tärkeää pitää yllä suomenkielistä ajantasaista keskustelua, luoda terminologiaa ja tuoda kansainvälisen keskustelun uusia avauksia suomalaisen yleisön tietoon.

Maijastina Kahlos, dosentti
Helsingin yliopisto

Vanha tekijä jälleen rantarosvojen jäljillä

Yrjö Kaukiainen:

Aarrelaivat ja harhatulet. Turunmaan ulkosaaristo 1700-luvulla. SKS 2018. 151 s. + 16 sivun kartta- ja kuvaliite. ISBN 978-952-2229-82-3.

Suomen merihistorioitsijoiden nestori Yrjö Kaukiainen on palannut tarujen ja toden välimaastoon, kuten tutkimuksessaan *Laiva Toivo, Oulu* (SKS 1998). Laiva Toivon lähtökohtana oli merimieslaulu, jossa oli perusteellisesti häväisty Toivo-laivan kapteeni, joka oli tehnyt miehistön olot tukalaksi. Kaukiaisen kirja päättyi vähemmän synkään arvioon laivan miehistön oloista. Nyt Kaukiaisen tutkimuskohteena on rantarosvous, jota hän on tarkastellut jo aikaisemmin teoksessa *Rantarosvojen saaristo* (SKS 2005). Silloin tutkijan katse kohdistui itäisen Suomenlahden hylkytavaran, merentuoman ja haaksirikoutuneista aluksista anastetun lastin kätkemiseen ja kappaanmiseen.

Yrjö Kaukiainen on ottanut kiehtovasti lähtökohdaksi synkän perimätiedon rantarosvojen murhatöistä, jotka omana aikanaan tunnettu suomenruotsalainen runoilija Arvid Mörne (1876–1946) on tallentanut ensimmäiseen romaaniinsa *Inför havets anlete* (suom. Meren kasvojen edessä). Kaukiainen toimii teoksessa skeptisenä faktan tarkastajana, joka tuntee monipuolisesti kirjallisuutta, kansanperinteentutkimusta, meriarkeologiaa ja relevanttia historian tutkimusta. Kyse ei ole kuitenkaan kriittisestä esseestä vaan alkuperäislähteisiin tukeutuvasta mikrohistoriallisesta tutkimuksesta.

Lukija saa pikakurssin saaristolaisien elämästä, heidän elinkeinoistaan, ulkosaariston väestöhistoriasta ja haaksirikkojen jakautumisesta Suomen rannikoille. Maanviljelys ei elättänyt saaristolaisia, joten kalastus oli tärkeä elinkeino ulkosaaristolaisille. Väestön vähitellen kasvaessa myös ulompia saaria asutettiin. Meren tuomat hylkypuut, niiden rautaosat ja muu toivat lisävaurautta karuilla saarilla asujille.

Kaukiainen kuvaa pätevästi Borstön ja Trunsön asutuksen historiaa ja yleisemminkin sukujen yhteisen kietoutumisen avioliittojen kautta ulkosaaristossa. Perunkirjojen kautta käy ilmi kasvava vauraus, jonka karttumista on saattanut vauhdittaa silloisen lainsäädännön harmaalla vyöhykkeellä toimiminen.

Kaukiainen osoittaa vakuuttavasti, että Turunmaan saaristossa oli kovin harvoin haaksirikkoja eikä sieltä sen vuoksi ole löytynyt kovin monia hylkyjä. Pelastuskompaniilla ja rantarosvoilla oli heikot ansaintamahdollisuudet 1700-luvun lopulla tässä osassa Suomen rannikkoa.

Merihätään joutuneiden murhista ei löydy näyttöä, mutta kiehtovia kummitustarinoita on jäänyt kansan-

perinteeseen. Toisinaan merihätään joutuneen aluksen miehistö pelastui ja pääsi Turkuun. Toisten haaksirikoon joutuneiden merenkulkijoiden osa oli karumpi. Suurin osa havereista tapahtui syysmyrskyissä, kun ilma ja vesi olivat kylmenneet. Silloin hypotermia johti pikaiseen kuolemaan, vaikka olisi onnistuttu pelastautumaan luodolle tai asumattomalle saarelle.

Rantarosvojen saaristo -kirjassa Kaukiaisen keskeisenä lähteenä olivat oikeudenkäyntiaineistot. Rantarosvot olivat itäisellä Suomenlahdella jääneet kiinni ja joutuneet tuomiolle. Turunmaan ulkosaariston asukkaiden rantarosvouksista puolestaan ei ole merkintöjä tuomiokirjoissa. Kaukiainen päättelee, että osa Trunsön talollisen vauraudesta täytyi olla peräisin muustakin kuin silakan myynnistä. Mistä hylystä tämä vauraus oli peräisin ja oliko tapahtunut rikos, jää arvailujen varaan.

Tämä pieni kirjanen soveltuu mielestäni pääsykoe- ja opintojen alkuvaiheen johdantokirjaksi historian oppiaineisiin. Siinä on merihistoriaa, perimätietoa, väestöhistoriaa, taloushistoriaa ja hallintohistoriaa tiiviissä paketissa. Samalla esitellään kuin ohimennen historian tutkimuksen metodioppia ja historian tutkimuksen kytkeytymistä muihin tieteen aloihin. Monipuolisen aineiston syvällinen hallinta tuo esitystapaan kepeyttä, joka tekee lukukokemuksesta miellyttävän.

Tutkimuksen pääotsikko on yleensä sen tulosten tiivistelmä ja kiteytys. Tässä teoksessa ei näin ole. Kaukiaisen tutkimuksen mukaan Turunmaan saaristossa ei 1700-luvulla ollut harhatulia eikä aarrelaivoja. Ei ainakaan sellaisia aarrelaivoja, joista saaristolaiset olisivat saaneet satumaisia rikkauksia.

Tapio Bergholm, dosentti
Itä-Suomen yliopisto

Papisto uskon ja tiedon suhdetta etsimässä

Esko M. Laine & Minna Ahokas (toim.):

Hyödyllisen tiedon piirit. Tutkimuksia papistosta, rahvaasta ja tiedon rakentumisesta 1700-luvulla. SKS 2018. 262 s. ISBN 978-952-222-9311.

Mitä tieto on ja kenelle se kuuluu? Teoksessa *Hyödyllisen tiedon piirit* (2018) pohditaan näitä kysymyksiä 1700-luvun suomalaisen papiston näkökulmasta. Aikaan, jolloin virallisen tiedonvälityksen kanavat olivat huomattavasti rajoitetummat kuin nykyään, kuului olennaisesti kysymys siitä, millaista tietoa pidettiin rahvaalle sopivana. Ruotsin valtakunnan papiston erityinen asema esivallan ja kansan välissä tarkoitti samalla, että he kontrolloivat monessa suhteessa aatteiden ja oppien leviämistä valtakunnassa. Näin teoksen näkökulman

asettaminen erityisesti papiston itsensä käsityksiin tiedosta ja tarpeista tiedon rajoittamiseen on mielekäs ja tärkeä.

Kirjan tematiikkaan kuuluu erottamattomasti kysymys valistuksen roolista. Papiston suhteesta valistusaatteisiin ja uuteen tietoon on kiinnitetty huomiota tieteen kentällä myös Pohjolassa. Esimerkiksi käsitykset 'hyödyn aikakauden' käytännöllisistä papeista tai Anders Chydeniuksen (1729–1803) 'aikaansa edellä' olleesta talousajattelusta ovat olleet jo pitkään monen historiantutkijan kiinnostuksen kohteina. Esko M. Laineen ja Minna Ahokkaan toimittama, Helsingin yliopiston kirkkohistorian tutkijoiden *Hyödyllisen tiedon maailmat* -tutkimushankkeen puitteissa toteutettu teos kuitenkin kiinnittyy selkeästi tällä vuosituhanella yleistyneeseen paradigmaan. Siinä papiston roolia tiedonvälittäjänä tarkastellaan erityisesti siitä näkökulmasta, miten he ymmärsivät tiedon ja uskon suhteen. Tässä mielessä teos tuo monipuolisen lähdeaineiston avulla uusia näkökulmia sekä valistusajattelun ja kristinuskon että papiston ja rahvaan väliin suhteisiin 1700-luvulla.

Johdantoartikkelissaan Minna Ahokas ja Päivi Räisänen-Schröder liittävät teoksen osaksi kansainvälistä keskustelua tiedon synny ja rakentumisen sosiaalisesta luonteesta. Koska teoksen näkökulma liittyy erityisesti papistoon ja heidän ymmärrykseensä, kirjoittajat purkavat oppisäädyn suhdetta tietoon, uskoon ja kansanvalistukseen, ansiokkaasti ja monipuolisesti. Papiston ja tiedon suhteeseen vaikuttivat sekä pappien yhteiskunnallinen rooli, sosiaalinen asema että pappien omat mahdollisuudet päästä käsiksi tietoon ja sivistykseen. Jo johdantoartikkelista voidaan havaita teoksen kirjoittajakunnan laaja asiantuntemus kirkkohistorian lisäksi kirjahistorian alueella, minkä avulla kyetään luomaan monipuolinen kuva papiston lähtökohdista tietoon ja tiedon reunaehtoihin.

Tutkimusartikkelit alkavat Esko M. Laineen tekstillä, jossa hän tarkastelee 1700-luvun yhtenä merkittävimpänä kansankirjailijana tunnetun Tuomas Ragvaldinpojan (1724–1804) ja Turun tuomiokapitulin välistä konfliktia, joka koski vanhojen saarnojen uudelleen julkaisua. Näin huomio kiinnittyy juuri sääty-yhteiskunnan tuomiin pyrkimyksiin asettaa rajoja tieteen levittämiseksi. Tuomas Ragvaldinpojan tapaus oli lajissaan poikkeuksellinen, minkä johdosta Laine tarkastelee tapausta mikrohistoriallisen lähestymistavan mukaisesti "tirkistysaukkona" erityisesti 1700-luvun jälkipuoliskon ylemmän papiston tapaan kontrolloida teologista tietoa. Vaikka lukija olisikin skeptinen mikrohistoriallisesti tarkasteltujen tapausten laajemmasta yleistettävyydestä, Laine onnistuu tutkimusasetelmansa avulla nerokkaasti luomaan kuvaa 1700-luvun loppupuolen sääty-yhteiskuntaan perustuvista ideaaleista. Artikkelin tarkastelun kohteena olevan tapauksen, sen osapuolten ja reunaehtojen tarkalla kontekstualisoinnilla Laine osoittaa,

että ylemmän papiston ymmärrys eri säätyjen erilaisista yhteiskunnallisista tehtävistä ja oikeuksista koski myös sitä, kenellä oli oikeus pitää hallussaan ja levittää tietoa.

Minna Ahokas tarkastelee Pro Fide et Christianismo -seuran alkuaikojen toimintaa kristillisen valistuksen ja kasvatustoiminnan kentällä siitä näkökulmasta, millaiselta seuran mielestä hyödyllinen kristilliseen oppiin pohjautunut tieto näytti julkaisujen ja kansanopetus-hankkeiden osalta. Seura perustettiin vuonna 1771 hovisaarnaaja Carl Magnus Wrangellin (1727–1786) aloitteesta edistämään kristinopin levittämistä ja kansanvalistusta, joten tässä suhteessa artikkeli kertoo yhdestä merkittävästä palasesta ruotsalaisen ja suomalaisen kirjallistumisen historiaa. Ahokas rajaa tarkastelueläntäksen suomalaisen alueen, jonka hän perustelee (erityisesti kielen takia) olleen omanlaisensa ja aikaisemmassa tutkimuksessa vähälle huomiolle jäänyt toimintakenttä seuran toiminnassa. Itse artikkelissa seuran toiminta tiedon levittäjänä varsinaisesti Suomen näkökulmasta jää kuitenkin usein sivuosaan, jolloin lukijan on hankala hahmottaa, millaisen kontribuution artikkeli lopulta tarjoaa. Ahokkaan mukaan seuran tiedonlevittämisstrategiassa korostui oppineen tiedon levittäminen ylemmille yhteiskuntaryhmille, mutta kansan kohdalla korostui uskonnollinen viisus ja taito. Artikkelin käsittelyluvuissa on kuitenkin jonkin verran luettelomaisuutta ja lukijan on myös osin hankala hahmottaa, minkälaisen empirian varaan loppupäätelmät rakentuvat. Näistä rakenteellisista seikoista huolimatta artikkeli kuvaa monipuolisesti seuran toimintaa sekä seuran jäsenten verkostoja ja ymmärrystä kristillisestä tiedosta.

Päivi Räisänen-Schröder tarkastelee artikkelissaan kirkkoherra Johan Frosteruksen (1720–1809) vuonna 1791 ilmestyneen, laajaa suosiota saaneen varhaismodernia luonnontietoa käsittelevän *Hyödyllinen huwitus Luomisen Töistä, Yxinkertaisille awuxi Jumalan Hywyden Tundoon Ja Palwelukseen* -kirjan luomakuntaan liittyvää hyödyllistä tietoa. Räisänen-Schröder etsii ansiokkaasti ruotsalaisia ja kansainvälisiä vertailukohtia ja (mahdollisia) vaikutteita osoittaen, että Frosteruksen teos oli monessa suhteessa varsin itsenäinen ja sisällöltään nimenomaisesti suomenkieliselle rahvaalle suunnattu teos. Kirjoittaja yhdistelee taitavasti käsitystä kirjan alempisäätöisestä lukijaihanteesta ja siitä, miten kirjassa esitetty tieto luomakunnasta ja sen osa-alueista on pyritty tuomaan nimenomaan heidän arkeensa sopiviksi ja mielekkäiksi, sekä oikeanlaiseen ymmärrykseen uskon ja luonnon suhteesta ohjaavaksi. Kirjan laajemmasta aikalaisreseptiosta ei todikkaan ole muuta tietoa kuin siihen liittyneet kirja-arvostelut, mutta tämä ei ole tutkimusasetelman kannalta ongelma.

Tuija Laineen artikkelissa tarkastellaan lapsille tarkoitettuja uskonnollisia kirjoja kasvatuksen välineinä varhaismodernissa Suomessa sekä sitä, miten nämä kirjat heijastelivat eri aikojen käsityksiä lapsuudesta. Laine

pohjustaa tutkimusasetelmansa luomalla kuvaa lasten kirjallisuudesta laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa, sillä nämä kehityskulut heijastuivat (viiveellä) osiltaan myös suomalaisessa lastenkirjallisuudessa. Samoin kirjoittaja osoittaa tutkimusalueeseen liittyvän problematiikan siinä, että lapset saattoivat usein lukea muitakin kuin vain lapsille suunnattuja kirjoja. Samoin esimerkiksi Laineen artikkelissaan käsittelemiä katekismuksia lukivat usein oppimismielessä muutkin kuin lapset. Laine tarkastelee keskeisiä (pääasiassa uskonnollisia) teoksia sekä niiden pedagogista luonnetta ja lasten oppimisen kannalta merkityksellisinä pidettyjä asioita ja toimintatapoja – siis lapsille hyödyllistä tietoa 1700-luvulla erityisesti uskonnollisen kasvatuksen näkökulmasta. Hän osoittaa, että 1700-luvun suomalaisessa lapsille suunnatussa kirjallisuudessa lapset otettiin omana oppijaryhmänään selkeämmin huomioon ja opetusmenetelmiä pyrittiin jossain määrin kehittämään lapsen käsitys- ja oppimiskyvyn kannalta mielekkäämmiksi.

Teoksen päättävä Kaarlo Arffmanin artikkeli liittyy sisällöltään monipuolisiin almanakkoihin. Almanakka toimi ennen kaikkea kalenterina, mutta samalla se sisälsi monenlaista tietoa vuodenkierrosta, kuten sääennustuksista, pyhäpäivien evankeliumiteksteistä tai vuotuisista markkinoista, samoin kuin erilaisia käytännöllisiä ohjeartikkeleita esimerkiksi pellonviljelystä. Arffmania kiinnostavat erityisesti 1700-luvulta säilyneisiin suomalaisiin almanakkoihin tehdyt muistiinpanot ja päiväkirjamaiset merkinnät, joiden avulla hän pääsee-kin tarkastelemaan pääasiassa oppisäätyyn kuuluneiden ihmisten arjessa ja työssä hyödyllisiksi kokemia asioita. Arffmanin aineisto ja tutkimusnäkökulma ovat mielenkiintoisia ja ainutlaatuisia tutkimuksellisia avauksia 1700-luvun papiston henkilökohtaisesta elämänpäästä sekä siitä, mitä papin työssä oli tärkeä tietää. Arffman toki itsekin mainitsee, että almanakkamerkintöjen pohjalta ei voi tehdä pitkälle meneviä tulkintoja yksittäisten pappien sielunmaisemasta. Tästä huolimatta artikkeli edustaa tärkeää lähdeytötä 1700-luvun papiston monipuolisten toimenkuvien tutkimuskentällä.

Kokonaisuutena kirja tarjoaa mielenkiintoisia näkökulmia ja tiivistää hyvin tutkimushankkeen lähtökohtia tarkastella papistoa (ja rahvasta) tiedon muokkaajina 1700-luvun Suomessa. Teoksen useissa artikkeleissa teemat ja näkökulmat koskevat kuitenkin monella tavalla koko Ruotsin valtakuntaa, samoin kuin useat teoksessa esitetyt näkökulmat ovat kiinnostavia kysymyksiä Suomen ohella myös koko valtakuntaa ajatellen. Lukijalle herää kysymys, olisiko tutkimusasetelmissa voinut huomioida selkeämmin myös koko valtakuntaa koskevan käsittelyn. Olisin toivonut ajoittain myös hienon syvällisempää pohdintaa papiston ja tiedon suhteen asettumisesta laajempiin ruotsalaisen yhteiskunnan rakentumisen ja muutoksen konteksteihin. Samoin teoksen loppuun olisi voinut – ansiokkaasti kirjoitetusta

johdannosta huolimatta – harkita jonkinlaista kokoavaa yhteenvedoa tutkimusartikkeleissa esitetyistä näkökulmista. Nämä pienet huomautukset eivät kuitenkaan muuta sitä, että *Hyödyllisen tiedon piirit* on erinomainen puheenvuoro, joka osoittaa selkeästi tarpeen tarkastella enemmänkin varhaismodernin papiston käsityksiä maailmasta ja yhteiskunnasta – ja itsestään sen osana.

Joonas Tammela, FM
Jyväskylän yliopisto

Vaikuttava teos karttojen kulttuurihistoriasta Yhdysvalloissa

Martin Brückner:

The Social Life of Maps in America, 1750–1850.

Omohundro Institute of Early American History and Culture & The University of North Carolina Press 2017. 350 s. ISBN 978-146-963-261-2.

Delawaren yliopistossa vaikuttava professori Martin Brückner johdattaa lukijansa amerikkalaisten karttojen historian pariin teoksessaan *The Social Life of Maps in America, 1750–1850*. Brücknerin kiinnostavana lähtökohtana on karttojen sosiaalista ja yhteiskunnallista roolia koskeva moniulotteinen kysymys: mitä varhaiset amerikkalaiset kartat oikeastaan saivat aikaan? Brückner tutkii, miten karttojen kielestä tuli käytettyä ja hyväksyttyä tarkastellulla sadan vuoden ajanjaksoilla amerikkalaisessa yhteiskunnassa ja pyrkii siten laajentamaan perinteisiä näkökulmia karttojen vallasta ja territoriaalisuuden tuottamisesta.

Brücknerin keskeinen argumentti on, että 1700–1800-lukujen aikana kartoista tuli perustava osa amerikkalaista yhteiskuntaa ja yhteisesti jaettu kulttuurinen koodi. Tämän todistaakseen Brückner analysoi teoksessaan satoja kaupallisesti tuotettuja karttoja ja niiden valmistukseen ja käyttöön liittyviä monipuolisia aineistoja. Näihin kuuluvat karttafirmojen jälkeensä jättämät arkistomateriaalit, kuten mainokset, myyntihinnastot ja kauniitakin kauniimmat kartantekijöiden käyntikortit. Kirjoittaja ulottaa tarkastelunsa myös maalaustaiteeseen, koulujen oppikirjoihin ja inventaarioraportteihin sekä sanomalehtiaineistoihin. Tutkimuksen keskipisteenä olevien kaupallisten karttojen valinnan syy on yksinkertainen: vain häviävän pieni osa päivittäisessä käytössä olleista Yhdysvalloissa valmistetuista kartoista oli valtiojohtoisesti tuotettuja.

Tutkimus kiinnittyy moniulotteisesti niin materiaallisen kulttuurin tutkimukseen kuin uusimpaan tieteen historiasta ja kirjahistoriasta teoreettista innoitusta hakevaan karttata historian tutkimukseen. Se pureutuu

Yhdysvaltojen historiaan, erityisesti karttojen lukutaidon kehittymisen näkökulmasta, mutta myös pohtien karttojen merkitystä osana kansakunnan ja poliittisen maantieteen rakentamista. Kohdistamalla katseensa siihen missä, miten ja millaisia karttoja Yhdysvalloissa ennen 1860-lukua käytettiin, Brückner problematisoi, mitä tämä kertoo kartoista informaation välittämisen muotona osana laajempaa mediamaisemaa. Tutkimus on luonteva jatkumo ja yhteenveto Brücknerin määrätietoiselle tutkimukselle varhaisen amerikkalaisen kirjallisen kulttuurin parissa.

Karttojen historiallinen tutkimus on viime vuosikymmenten aikana muuttunut merkittävästi. Tarve karttojen kulttuurisen merkityksen arvioimiseen ja teorian integroimiseen osaksi kartografian historian tutkimusta nousi vähitellen tutkimuksen keskiöön 1970–1980-luvulla. Erityisesti John Brian Harleyn (1932–1991) karttojen tekstuaalista ja diskursiivista valtaa arvioiva kriittinen kartografia edesauttoi muutosta karttojen tutkimuksessa, ja johti mittavaan ja vaikutusvaltaiseen tutkimusperinteeseen kartografisen tiedon sosiaalisesta rakentuneisuudesta.

Viimeisen parinkymmenen vuoden aikana historia- ja ihmistieteissä tapahtunut laajempi käänne kohti käytäntöjen tutkimusta on heijastunut myös karttojen tutkimukseen: yhä enemmän tutkimusten keskiössä ovat kartografiset käytännöt, karttojen julkaisuhistoriat ja tuotteiden muovaaminen eri markkinoita varten sekä kartografisten tuotteiden kuluttamisen moninaiset kontekstit. Keskittyminen käytäntöihin avaa uusia näkökulmia siihen, kuinka kartografiset tuotteet kuten erityyppiset karttapallot ja kartat ovat kietoutuneet tilallisten käsitysten muodostamiseen. Tutkimuksen keskiö on siis siirtynyt karttojen sisältöjen analysoimisesta niiden valmistamisen, leviämisen ja käyttämisen (*mobility, circulation*) tarkasteluun. Tämä kiteytyy uudenlaiseen teoretisointiin karttojen merkityksen rakentumisesta. Matthew Edney määrittelee nämä kirjahistorian teoreettisia lähtökohtia soveltavat tutkimukset prosessuaaliseksi karttahuoneeksi, jota käsillä oleva teoskin monella tapaa edustaa.

Brücknerin teos sijoittuu osaksi uutta karttahuoneen tutkimustraditiota ja vie tutkimuskenttää myös merkittävästi eteenpäin. Teoksen erityisiä ansioita ovat kirjoittajan läpinäkyvät menetelmälliset ja teoreettiset ratkaisut. Teos yhdistää taitavasti karttojen sosiaalisten käyttöympäristöjen, materiaalsen kulttuurin, kokemuksen ja aistien sekä printti- ja populaarikulttuurin tutkimuksen menetelmiä. Brückner soveltaa ”sosiaalisen elämän”, ”elinkaaren” (*life-cycle*) ja biografian käsitteitä ja osoittaa näin antropologian, materiaalsen kulttuurin ja kirjahistorian tutkimuskentiltä tuttuja analyysejä välineiden annin kartografian historialle.

Kolmeen osaan jakautuva teos tarkastelee karttojen sosiaalista elämää aina niiden valmistuksesta

niiden käyttämiseen. Ensimmäinen osa tutkii karttojen valmistuksen lähtökohtia ja muutosta käsityöstä massatuotantoon (luvut 1, 2, ja 3). Toinen osa keskittyy karttojen tuotannon jälkeiseen elämään. Brückner tutkii seinäkartojen esille asettamisen tiloja, kuten kouluja ja hallintohuoneita, ja analysoi karttojen kuvallisuutta ja spektaakkelimaisuutta (luvut 4, 5, ja 6). Kolmannessa osassa Brückner soveltaa erityisesti antropologi Arjun Appadurain ”things-in-motion”-metodologiaa selvittäessään millaisia merkityksiä erilaiset jokapäiväisessä käytössä olleet kartat saivat. Brückner argumentoi, että lyhytaikaisiksi tarkoitettuja kartografisia tuotteita, joihin tutustuttiin erityisesti jatkuvasti systematisoituneessa kouluopetuksessa, olivat avainasemassa kartografisen ajattelun normalisoinnissa jokapäiväisen elämän osaksi (luvut 7 ja 8).

Teoksen rakenne on toimiva. Brückner kuljettaa lukijan teoksen kolmen osan läpi liikkuen taidokkaasti empirian ja teorian välillä. Narratiivi karttojen valmistusprosessien muutoksesta aina koulujen sukupuolittuneeseen kartografiseen opetukseen ristipistokarttoineen, tempaa lukijan mukaansa ja saa pohtimaan millaisena vastaava historia avautuisi, jos tarkastelun ulottaisi Yhdysvaltojen rajojen ulkopuolelle. Epilogi summaa yhteen niin karttojen merkitystä paperi- ja tekstiiliteollisuuden tuottamina amerikkalaisen yhteiskunnan visuaalisina rakennusaineina, kuin kartta-aiheisten kielikuvien ja sanaston vakiintumista osaksi amerikkalaista jokapäiväistä kielenkäyttöä. Yksityiskohtaisia esimerkkejä karttojen myyntihinnoista ja niiden kehityksestä sekä erään karttafirman välineistöä on koottu teoksen kolmeen liiteosaan.

Teoksen merkittäväksi ansioksi on luettava myös kirjoittajan kyky syvällisesti keskustella moninaisen lähdeaineistonsa kanssa. Brückner tekee Yhdysvaltojen historiaa käsin kosketeltavaksi nostamalla esiin esimerkiksi kartografisin symbolein koristettuja astioita ja taskukokoisiksi suunniteltuja karttoja. Brückner analysoi vakuuttavasti erityyppisten karttojen käyttämistapoja sekä karttojen sisältämiä merkityksiä ja luo näin vankan pohjan reflektoida haastavia kysymyksiä, kuten miten kartat kietoutuivat osaksi sosiaalisia suhteita, miten ihmiset alkoivat luottaa karttoihin ja miten kartoista tuli osa elämän jokapäiväisiä käytäntöjä. Siis millaisia ’sosiaalisia elämiä’ kartoilla oli ja kuinka ja missä määrin kartografian kehikko alkoi jäsentää ihmisten ajattelua. Näin tehdessään teos onnistuu pohjimmaisessa tavoitteessaan, eli pyrkimyksessään tutkia mitä kartan ja sen esittämän tilan välillä tapahtuu niiden erilaisissa käyttökonteksteissa.

Brücknerin teos luo merkittäviä lähtökohtia tuleville karttoihin keskittyville tutkimuksille. Teoksessa esitetyt kysymykset siitä, mitä kartat tekevät ja miten nämä prosessit tapahtuvat, ansaitsevat totisesti tulla kysytyiksi, tarkastelluiksi ja vastatuiksi eri ajallisissa ja maantie-

teellisissä konteksteissa. Kysymykset ovat relevantteja myös omassa ajassamme, jossa digitaalisuus ja paikkatietopalvelut ovat radikaalisti muuttaneet tapojamme tuottaa, levittää ja käyttää kartografista tietoa. Kauniisti kuvitettu ja taitettu teos on helpopolukuisuutensa ja selkeytensä vuoksi kaikin puolin miellyttävä ja palkitseva lukukokemus. Uppoutuminen karttojen sosiaalisiin elämiin tarjoaa paljon pohdittavaa. Se inspiroi varmasti karttojen, maantieteellisen tiedon, nationalismin ja territoriaalisuuden suhteesta kiinnostuneita kuin myös printtikulttuurin ja materiaalisen kulttuurin tutkijoita. Selkeytensä vuoksi teos soveltuu myös oppikirjaksi.

Johanna Skurnik, FT
Turun yliopisto

Suomalaisia näkökulmia intiaanitutkimukseen

Janne Lahti:

Wars for Empire. Apaches, the United States and the Southwest Borderlands. University of Oklahoma Press 2017. 318 s. ISBN 978-0-80615-7429.

Akatemiatutkija Janne Lahti on Yhdysvaltain Lounaisalueen apache-intiaanien historiaan ja kulttuuriin erikoistunut tutkija Helsingin yliopistossa. Monille saattaa tulla yllätyksenä se, että Suomalaisen tutkijan Pohjois-Amerikan intiaaneja käsittelevä teos on julkaistu Yhdysvalloissa. Suomalaisella intiaanitutkimuksella on kuitenkin jo pitkät perinteet. Yhdysvalloissa tutkimuksiaan, sekä kirjoja että artikkeleita, ovat julkaisseet ainakin Sami Lakomäki, Pekka Hämäläinen, Rani-Henrik Andersson ja Reetta Humalajoki. Ihan viime vuosina on Yhdysvalloissa jopa keskusteltu suomalaisen Yhdysvaltain Lännen alueen, ja etenkin alkuperäiskansojen historian tutkimuksen koulukunnan syntyisestä. Vaikka tämä ehkä olisikin hieman liioittelua on totta, että suomalaiset tutkijat ovat menestyneet hyvin ja saaneet myös lukuisia arvostettuja palkintoja. Janne Lahden uusin teos on osa tätä jo vakiintunutta suomalaista Pohjois-Amerikan tutkimuksen perinnettä.

Yhdysvallat kävi apache-intiaaneja vastaan lähes taukoamatonta sotaa 40 vuoden ajan 1800-luvulla. Apachien kuuluisat päälliköt, Geronimo etunenässä, ovat tulleet tutuiksi myös Hollywood elokuvien kautta. Apacheihin ja heidän sodankäyntiinsä on jo yli sadan vuoden ajan liitetty paljon romanttisia piirteitä osin juuri Hollywoodin ansiosta. Heistä on myös kirjoitettu lukuisia kirjoja, niin tutkimuksia kuin populaärejäkin teoksia. Janne Lahti lähtee kirjassaan avaamaan apachien

ja Yhdysvaltain välisiä suhteita toisaalta apachien näkökulmasta, asettaen heidän toimintansa oivallisesti kulttuuriseen, poliittiseen ja historialliseen kontekstiin, mutta samalla myös Yhdysvaltalaisen kulttuurin, politiikan, historian ja tavoitteiden näkökulmasta. Hän ikään kuin asettaa kaksi täysin toisistaan poikkeavaa maailmankuvaa samalle lähtöviivalle ja pyrkii ymmärtämään kummankin osapuolen tavoitteita heidän omista lähtökohdistaan.

Lahti esittää kirjassaan uudenlaisia arvioita siitä, miksi Yhdysvallat joutui yhteen historiansa pitkäkestoisimmista sodista intiaaniansaa vastaan, joka ei suurimmillaankaan ollut kuin noin 10 000 henkeä, ja siitäkin vain noin 2 000 oli taistelukuntoisia miehiä. Silti Yhdysvaltain armeija kärsi suuriakin tappioita ja sai apachet lopullisesti antautumaan vasta vuonna 1886. Tässä viimeisessäkin kampanjassa lähes parituhatta sotilasta jahtasi pientä Geronimon johtamaa ryhmää. Lahti lähtee etsimään vastausta tähän kysymykseen kulttuurin näkökulmasta. Yhdysvaltain Lounasalue oli ollut apacheille koti jo satoja vuosia, se oli heidän kotimaansa, johon heidät sitoi paitsi elinkeinot, myös uskonnolliset tavat, kertomukset ja historia. Nämä kokemukset tekivät heistä sen keitä he olivat. Kun Yhdysvallat alkoi laajentua heidän mailleensa, he olivat valmiita puolustaman kotimaataan ja elämäntapansa viimeiseen saakka. Apachet olivat myös jo vuosisatoja taistelleet sekä espanjalaisia, meksikolaisia että muita intiaaneja vastaan, joten heidän kulttuurinsa oli hyvin keskittynyt sotimisen ja sotataitojen ympärille. Kaiken lisäksi he tunsivat alueensa läpikotaisin ja osasivat hyödyntää tätä tietoa oivallisesti sodankäynnissään.

Lahti osoittaa vakuuttavasti myös sen, miten Yhdysvaltain armeija oli valmistautumaton ja kykenemätön suoriutumaan taistelutehtävistä pieniä ja taitavia apache-ryhmiä vastaan. Sotilaat olivat usein kouluttamattomia, armeijan huoltoketjut eivät toimineet ja kankea hierarkia vaikeutti operaatioita. Siinä missä armeija osoitti sopeutumattomuutensa ja jäykkyytensä, apachet olivat sen vastakohta. He käyttivät maastoa taitavasti hyväkseen, olivat nopeita, taistelivat pienissä ryhmissä ja olivat joustavia. Lahti tuo myös mielenkiintoisesti esille sen, miten apache-miehet koulutettiin jo pienestä pitäen sotimiseen. Monet tuon ajan valkoiset kirjoittajat, niin sotilaat kuin siviilitkin pitivät apachien fyysisiä kykyjä eräänlaisina rotuominaisuuksina verraten heitä jopa eläimiin. Myös myöhemmin sekä tutkimuskirjallisuus että populaarikulttuuri on luonut myyttiin apacheista jopa yliluonnollisen taitavina sotilaina. Tällä on ehkä haluttu perustella sitä, miksi Yhdysvaltain armeija ei pärjännyt pienelle ryhmälle intiaaneja. Piti "luoda" vihollinen, jolla oli jopa vähän "yliluonnollisia" kykyjä. Miten muuten olisi ollut selitettävissä, että ylivoimainen armeija ja valkoinen mies ei pärjännyt sota-tantereella.

Wars For Empire vahvistaa käsityksen apachien kyvystä sotia, mutta korostaa sitä, miten apachet systemaattisesti kouluttivat miehistään jo lapsesta alkaen ”sotimisen huippu-urheilijoita”. Valkoisille tarkkailijoille lähes yliluonnollisena näyttäytynyt sotataito oli kovan harjoituksen ja apachien kulttuurin tuote. Tämä on yksi kirjan merkittävimpiä anteja. Toisaalta vaikka Lahti tuo hyvin esille apachien sotilaskulttuurin fyysiset ilmenemismuodot, kuten yksilötason kestävyys- ja taiteellisuuden sekä ryhmätason ”sissitaktiikan” ja johtamisrakenteet, olisin ehkä kaivannut vielä syvällisempää kosketuspintaa apachien uskontoon, rituaaleihin ja yhteisön rakenteisiin. Lahti olisi voinut avata enemmän sitä, miten sota näkyi seremonioissa, tai vaikkapa miten sukulaissuhteet näkyivät johtamisessa tai sota- ja ryöstöretkien suunnittelussa.

Lahti huomauttaa, että apachet olivat hyvin hajainen ryhmittyvä, eivätkä läheskään kaikki apachet suhtautuneet samoin Yhdysvaltoihin tai valkoiisiin. Tämä on tärkeä huomio, sillä aivan viime aikoihin asti tutkijat ovat pääsääntöisesti käsitelleet intiaanikansoja yhtenäisinä kokonaisuuksina, jotka toimivat ja ajattelevat aina samoin. Tämän virhekäsityksen ymmärtämiseksi intiaanien kulttuurien tuntemus on erittäin tärkeää, ja se on myös yksi tärkeimpiä anteja tässä tutkimuksessa. Apachet esitetään tässä kirjassa järjellisinä täysivaltaisina toimijoina, joilla on omat tavoitteensa siinä missä Yhdysvalloillakin.

Yhdysvallat sen sijaan oli alueella uusi tulokas. Yhdysvaltain läntinen ekspansio oli 1800-luvun alussa alkaen nopeaa, mutta Lounaisalueen karut aavikot osoittautuivat jo pelkästään luonnonolojen puolesta haastaviksi. Kun apachet vielä pitivät aluetta hallussaan, oli Yhdysvaltain hallitus ongelman edessä. Vaikka valkoiset päätyivät välillä jopa tilanteeseen, jossa perimmäinen tavoite oli hävittää apachet sukupuuttoon, ei keinoja tavoitteen saavuttamiseksi tahtonut löytyä. Armeija ei onnistunut kukistamaan heitä. Lahti löytää syyksi ainakin osin sen, että siinä missä apachet kuuluivat maisemaan ja puolustivat kotimaataan, olivat sotilaat siellä vieraita ja usein myös vastoin tahtoaan. Yhdysvaltain armeija ei osannut sopeutua sen paremmin luonnonoloihin kuin apachien sodankäyntitaktiikkaankaan.

Kirjassaan Lahti pohtii noita kulttuurisia arvoja, niiden eroja ja merkityksiä varsin oivaltavalla tavalla tuoden ihan uudenlaisen näkökulman Lounaisalueen pitkiin sotiin. Teoreettisesti Lahti asettaa tutkimuksensa myös laajempaan rajaseutuun (*borderlands*), imperiumeja (*empire*), ja sotilaskulttuureja mutta toisaalta myös dekolonisaatiota käsitteleviin tutkimustraditioihin.

Wars for Empire on oivaltava, syvälinen teos, joka tuo uudenlaisen näkökulman apachien ja Yhdysvaltojen suhteisiin, mutta kirjan menetelmiä tullaan varmasti jatkossa soveltamaan myös muihin tilanteisiin, missä kolonialismin alkuperäiskansojen edut ja tavoitteet ovat

johtaneet konflikteihin. Kirja sopii hyvin suomalaisen intiaanitutkimuksen ja Pohjois-Amerikan tutkimuksen nyt jo pitkiin perinteisiin.

Rani-Henrik Andersson, dosentti
Helsingin yliopiston Tutkijakollegium

Suurtyö lakotojen henkitanssista ja alkuperäiskansan äänistä

Rani-Henrik Andersson:

A Whirlwind Passed through Our Country. Lakota Voices of the Ghost Dance. University of Oklahoma Press 2018. 416 s. ISBN 978-0-8061-6007-8.

Monet alkuperäiskansojen menneisyyksien tutkimuksen keskeisimmät ongelmat kiteytyvät kysymyksiin ”äänistä”. Miten ja mistä historioitsija voi löytää alkuperäiskansojen omia ääniä, kun etenkin vanhempi kirjallinen dokumenttiaineisto on usein pääosin ulkopuolisten tuottamaa? Kenellä on riittävät kulttuuriset kyvyt ja eettinen oikeus tulkita niitä alkuperäiskansojen ääniä, joita esimerkiksi koloniaalisista aineistoista tai suullisista historioista löytyy? Onko näitä ääniä ylipäättään mahdollista sijoittaa akateemisen historiankirjoituksen keskiöön pakottamatta niitä samalla länsimaisen epistemologian muottiin?

Dosentti Rani-Henrik Anderssonin suurtyö *A Whirlwind Passed through Our Country: Lakota Voices of the Ghost Dance* (2018) ammentaa näistä kysymyksistä ja tarjoaa niiden pohtimiseen runsaasti ajatuksia. Kyseessä on Anderssonin toinen lakota-kansan henkitanssia käsittelevä teos. Henkitanssi oli hengellinen ja yhteiskunnallinen liike, joka levisi vuosina 1889–1890 laajasti Pohjois-Amerikan alkuperäiskansojen parissa, etenkin Suurilla Tasangoilla. Se tarjosi lohtua ja toivoa kolonialismin kurimuksessa eläville yhteisöille lupamalla niille paremman tulevaisuuden niin tässä maailmassa kuin tuonpuoleisessakin. Tutkimuksessa henkitanssi on yleensä nähty klassisena revitalisaatioliikkeenä ja esitetty alkuperäiskansojen epätoivoisena yrityksenä elvyttää perinteiset kulttuurinsa. Tämä pätee etenkin lakotojen henkitanssiin, joka kulminoitui Wounded Kneen verilöylyyn joulukuussa 1890, kun Yhdysvaltain armeija surmasi yli kaksisataa henkitanssijaa. Euroamerikkalaiset ovat usein tulkinneet nämä tapahtumat ”viimeiseksi intiaanisodaksi”. Koska lakotojen henkitanssia on toistuvasti tarkasteltu tässä perinteisen kulttuurin katoamisen ja verisen sotilaallisen konfliktin kontekstissa, siitä on – varsin harhaanjohtavasti – tullut symboli koko mantereen alkuperäiskansojen aseellisen vastarin-

nan lopulle, kulttuuriselle muutokselle ja uuden reser-vaattiakauden alulle.

Jo Anderssonin erinomainen esikoisteos *The Lakota Ghost Dance of 1890* (2008) monimutkaisti huomattavasti kuvaa lakotojen henkitanssista. Hyödyntämällä lakotojen parissa kerättyä rikasta etnografista aineistoa ja omaa lakota-kielen taitoaan Andersson sijoitti henkitanssin lakota-kulttuurin kontekstiin ja kyseenalaisti monia standarditulkintoja. Samalla hän tarkasteli, miten amerikkalaisten intiaaniagenttien, upseerien ja lehtimiesten näkemykset henkitanssista muokkasivat yhdysvaltalaisista kuvaa liikkeestä – kuvaa, joka on sittemmin voimakkaasti raamittanut samojen intiaaniagenttien, upseerien ja lehtimiesten kirjoituksia hyödyntäneiden historioitsijoiden tulkintoja.

Esikoisteoksensa seikkaperäisyydestä huolimatta Andersson katsoi, ettei se tehnyt täysin oikeutta lakotojen omille äänille ja niiden moninaisuudelle. Uudessa teoksessaan hän asettaakin keskiöön nämä äänet ja päästää ne puhumaan suoraan lukijalle. Kirja ei siis tarjoa tutkijan rakentamaa kokonaisuutena lakotojen henkitanssin historiasta. Sen sijaan se kokoaa yhteen yli sata henkitanssiin osallistuneen tai sitä läheltä seuranneen lakotan ja heidän dakota-naapuriensa kuvausta, kertomusta, selontekoa, tilannekatsausta ja muistelua, joista osa on kirjattu jo tapahtuma-aikaan, osa vasta vuosikymmeniä myöhemmin. *A Whirlwind Passed through Our Country* onkin mainio esimerkki tutkimussuunnasta, jonka Raymond D. Fogelson nimesi ”etno-etnohistoriaksi”: tutkijan tulkinnan sijaan painopiste on alkuperäiskansojen omilla kertomuksilla ja siinä, miten ne rakentavat menneisyyttä omista kulttuurisista epistemologioistaan käsin.¹

Andersson on kerännyt lakotojen kertomuksia suorastaan hämmästyttävän erilaisista paikoista. Joukossa on amerikkalaisten kirjureiden kokouspöytäkirjoihin kirjaamia lakota-johantajien puheita, lakotojen niin toisilleen kuin yhdysvaltalaisille virkamiehille ja ystäville kirjoittamia kirjeitä, lehtimiesten ja varhaisten etnografien tekemiä lakotojen haastatteluja ja lakotojen ja dakotojen kirjoittamia muistelmia ja sanomalehtiartikkeleita. Pääosa teksteistä on alun perinkin englanninkielisiä, useimmat käännoiksi lakotojen suullisista esityksistä. Osan Andersson on kuitenkin kääntänyt itse lakotankielisistä alkuperäisteksteistä. Käännösten julkaiseminen on jo sinällään arvokas kulttuuriteko, joka tuo tutkijoiden ja suuremman yleisön – myös lakotojen – saataville ainutlaatuisia aineistoja, joita ei ole aikaisemmin juuri hyödynnetty tai edes tunnettu.

Andersson taustoittaa lakota-tekstit hyvin kirjan johdannossa, joka käy kattavasti läpi lakotojen henkitanssin vaiheet. Tämän jälkeen kirja jakautuu neljään osaan, joista kukin tarkastelee yhden ihmisryhmän kuvauksia ja kertomuksia henkitanssista. Ensimmäisenä Andersson päästää ääneen henkitanssin johtajat ja muut siihen

aktiivisesti osallistuneet lakotat. Toinen, hiukan epäyhtenäisempi osio, kokoaa yhteen lakotoja, jotka tasapainoilivat henkitanssin kannattajien ja vastustajien välillä. Tällaisia olivat esimerkiksi monet johtajat, jotka hylkäsivät henkitanssin Yhdysvaltain ankaran vastustuksen vuoksi, ja lakota-reservaattien poliisivoimissa työskennelleet miehet, jotka tekivät yhteistyötä amerikkalaisten intiaaniagenttien kanssa mutta joilla oli myös sukulaisia ja ystäviä henkitanssijoiden joukossa. Kirjan kolmas osa keskittyy lakotoihin ja dakotoihin, jotka eivät osallistuneet henkitanssiin mutta seurasivat liikettä läheltä. Tähän osioon Andersson on sijoittanut myös mestitsien ja lakota-naisten kanssa naimisissa olleiden euroamerikkalaisten miesten selonteot. Viimeinen osa puolestaan koostuu henkitanssia vastustaneiden ja kritisoineiden lakotojen ja dakotojen kertomuksista ja tulkinnoista. Näistä miehistä ja naisista pääosa oli kristittyjä, ja useimmat heistä olivat opiskelleet amerikkalaisissa kouluissa.

Jokainen kirjan neljästä osasta alkaa lyhyellä johdannolla, jossa Andersson taustoittaa tarkasteltavana olevaa ihmisryhmää ja esittelee tarkemmin sen tärkeimmät edustajat. Tämä auttaa lukijaa ymmärtämään kulttuurisesti vieraita lakota-tekstejä ja näkemään lakotat-kertajat elävinä ihmisinä omine henkilöhistorioineen, sosiaalisine verkostoineen ja poliittisine intresseineen. Muutoin teos etenee lakotojen selontekojen ja kuvausten sarjana; Andersson puuttuu puheeseen ainoastaan lyhyissä johdatuksissa ja alaviitteissä. Vaikka esitystapa tekee kirjasta paikoin aavistuksen raskaslukuisen, sen todistusvoima on valtava. Ennen kaikkea se alleviivaa Anderssonin ydinväitettä: lakotat olivat erimielisiä henkitanssista ja sen merkityksestä ja rakensivat liikkeestä hyvin erilaisia tarinoita. Tämä on monella tapaa äärimmäisen tärkeä havainto. Koska lakotojen henkitanssia käsittelevät tutkimukset on pitkään rakennettu kuvauksiksi ”viimeisestä intiaaniosodasta” ja alkuperäiskansojen kulttuurisesta vastarinnasta, ne ovat usein keskittyneet lähinnä henkitanssijoihin huolimatta siitä, että nämä olivat lakotojen parissa vähemmistö. Antaessaan runsaasti sijaa henkitanssin vastustajille ja siihen kriittisesti suhtautuneille sivustakatsojille Anderssonin teos ravistelee vakiintuneita käsityksiä siitä, mitä henkitanssi lakotoille merkitsi. Laajemmin lakotojen moniäänisyyden korostaminen muistuttaa kaikkia alkuperäiskansojen menneisyyksien tutkijoita siitä, että alkuperäiskansayhteisöt ovat aivan yhtä moniäänisiä kuin kaikki muutkin ihmisyyhteisöt. Tämä on olennaista pitää mielessä, kun pohdimme, miten tutkijoiden tulisi sisällyttää alkuperäiskansojen omia ääniä narratiiveihinsa.

Lakotojen moniäänisyyden lisäksi Anderssonin kokoamat tekstit alleviivaavat henkitanssin monimuotoisuutta. Siinä missä historioitsijat ja kulttuuriantropologit ovat yleensä esittäneet henkitanssin yrityksenä elvyttää kolonialismin uhkaamaa ”perinteistä” kulttuuria, Andersson piirtää huomattavasti vivahteikkaam-

man kuvan. Henkitanssin johtohahmot eivät esimerkiksi vastustaneet kaikkea yhdysvaltalaisista vaikutusta yhteisöissään; monet heistä toivoivat reservaatteihin enemmän palkkatöitä ja kannustivat seuraajiaan käymään kirkossa ja lähettämään lapsensa amerikkalaisiin kouluihin. Useille kristityille lakotoille henkitanssi muodosti keinon yhdistää vanhaa ja uutta uskoa. Andersson korostaakin osuvasti, että lakotojen kuvaukset ja kertomukset romuttavat yksinkertaiset selitysmallit, jotka tulkitsevat henkitanssin kannattajat ”traditionalisteiksi” ja vastustajat ”edistykselliseksi”.

Lakotojen äänen tavoittaminen ja tulkitseminen ei tietenkään ole ongelmatonta. Anderssonin kokoamat tekstit ovat syntyneet hyvin erilaisten kulttuuristen ja poliittisten prosessien tuloksena. Niiden muotoutumista ja tähän liittyviä kulttuurisen ja kielellisen kääntämisen pulmia olisikin voinut esimerkiksi teoksen johdannossa käsitellä hiukan laajemmin. Samassa yhteydessä olisi ollut mahdollista paneutua vielä perusteellisemmin myös kysymykseen siitä, missä määrin erilaisiin teksteihin nivoutuu lakotojen äänen ohella muiden – esimerkiksi amerikkalaisten lehtimiesten, tulkkien ja kirjureiden – ääniä. Anderssonin julkaisemien kertomusten ja selontekojen kirjoittajuus onkin usein monikerroksinen, ja ne ovat myös sisäisesti moniäänisiä. Toisaalta juuri lakotojen selontekoihin keskittyminen on kirjan ehdoton vahvuus ja tekee teoksesta ainutlaatuisen.

Kaiken kaikkiaan *A Whirlwind Passed through Our Country* tarjoaa erittäin rikkaan ja syvällisen näköalan lakotojen henkitanssiin lakotojen omista, moninaisista näkökulmista. Ansiokas teos täydentää erinomaisesti tuoreita henkitanssi-tutkimuksia, jotka Anderssonin esikoisteoksen ohella ovat viime vuosina lisänneet runsaasti uusia sävyjä tämän monitahoisien liikkeen tutkimukseen.

Sami Lakomäki, FT
Oulun yliopisto

1. Raymond D. Fogelson, *The Ethnohistory of Events and Nonevents*. *Ethnohistory* 36:2 (1989), 133–147.

Kanadansuomalaisuuden historiallinen tutkimus nostaa profiiliaan

Michel S. Beaulieu, Daniel K. Ratz & Ronald N. Harpelle (toim.): **Hard Work Conquers All**. UBC Press 2018. 239 s. ISBN 978-0-7748-3468-1.

Kanadansuomalaisen kulttuurin tutkimus on elänyt mielenkiintoisessa pimennossa. Siinä missä Yhdysvaltoja koskeva amerikansuomalaisuuden tutkimus on uuteen maahan asettuneen ryhmän kokoa ajatellen ollut jopa

runsasta, on liittovaltion pohjoispuolella sijaitseva alue jäänyt vähemmälle huomiolle. Kuten Michelle S. Beaulieu, Daniel K. Ratz ja Ronald N. Harpelle kirjansa johdannossa huomauttavat, Kanadaan kohdistuneesta suomalaisesta muuttoaallost ja kulttuurista ei edelleenkaan ole olemassa esimerkiksi kunnollista yleisesitystä. Erilaisista alueellisista tai temaattisista näkökulmista (esim. työ, sukupuoli, organisaatiot, tunnehistoria, maantieteelliset alueet) laadittuja osaesityksiä toki on julkaistu kohtuullisia määriä. Beaulieun, Ratzin ja Harpellen toimittama teos täydentää ilahduttavasti tätä aukkoa. Kirjan toimituskunnassa on mukana historioitsijoiden lisäksi myös yhteiskuntatieteiden, kansatieteen ja sukupuolentutkimuksen spesialisteja.

Kanada on tutkimuskohteena uniikki, kuten tämän tarpeellisen kirjan yhdeksän artikkelia osoittavat. Ilmiötasolla pelkkä Yhdysvaltoihin vertaaminen ei tee tutkimuskohteelle oikeutusta. Historialliset maahanmuuttoaaltoit maiden välillä jo pelkästään ovat toisistaan poikkeavia. Jos Yhdysvaltoihin kohdistuneen suomalaismuuttoaalton voi tulkita karkealla skaalalla yksivaiheiseksi vuosien 1880–1920 välille¹, tarjoaa Kanada samassa asiassa selvästi poikkeavan historian. Vuosituhannen vaihteen ensimmäisen muuttoaalton lisäksi maa tarjosi suojaa Suomen sisällissodan hävinneelle osapuolelle vuoden 1918 jälkipoltoissa samaan aikaan kun USA tiukensi maahanmuuttokriteereitään amerikkalaisen nativismin radikalisoituessa vuosien 1921–1924 aikana. Kansalliset maahanmuuttajakiintiöt pienenivät ja myös suomalaissiirtolaisuus suuntautui tämän jälkeen pääosin Kanadan puolelle. Kolmas kanadansuomalainen muuttoaalto nähtiin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina. Kuten kirjan toimittajat itsekin huomauttavat, olisi myöhempiäkin muuttoaaltoja todennäköisesti mahdollista lisätä historiakaanoniin, mutta puuttuvan tutkimuksen vuoksi johtopäätökset ovat tekemättä. Neljänneksi aalloksi hahmoteltua 1950-60-lukujen muuttovirtaa olisikin tärkeää tutkia, sillä se erosi voimakkaasti aiemmista muuttovirroista sikäli, että syyt maahanmuuttoon eivät enää liittyneet vainon kaltaisiin taustatekijöihin.

Toistuvat muuttoaaltoit pitivät suomalaista etnistä identiteettiä ja kulttuuria pidempään voimissaan.

Samalla uudet muuttoaaltoit uudistivat etnisyyden sisältöjä ja kanadansuomalaisuuden luonnetta, kun 1900-luvun alun ja 1940-luvun toisistaan poikkeavat suomalaisuuskäsitykset kohtasivat. Silti kirjan annin perusteella assimilaatio kosketti Kanadassa syntyneitä siirtolaisten jälkeläisiä nopeasti siinä missä Yhdysvalloissakin. Lähtömaan kieli alkoi unohtua jo toisessa sukupolvessa ja samalla suomalaisuuden merkitys alkoi vääjäämättä muuttua jokapäiväisestä etnisyydestä kohti etnisiin symboleihin, kulttuuriperintökeskuksiin ja vuosittaisjuhliin kiinnittyviä riittejä.

Kirjan lähestymistapa on onnistunut. Beaulieu ja kumppanit eivät lukittaudu tutkimaan pelkkää maahan-

muuttovaihetta tai siirtolaisuutta vaan katse kiinnittyy myös myöhempien sukupolvien elämään. Tämä on huomattava etu verrattuna amerikansuomalaisuuden tutkimuksen valtavirtaan, jossa fokus on pääosin uuteen maahan asettautumisen näkökulmissa ja vain ohuelti myöhempien sukupolvien tekemisissä; näin on etenkin suomalaisessa tutkimustraditiossa.²

Toisaalta, kuten myös tämä kirja osoittaa, maahanmuuttovaiheen tutkimuskin voi vielä tuottaa uutta tietoa. Esimerkiksi Samira Saramon artikkeli ”Terveisiä: A Century of Finnish Immigrant Letters from Canada” haastaa Turun yliopiston kirjeaineiston perusteella mielenkiintoisesti vakiintunutta käsitystä ”haaleista” (suomalaiset työväentalot Pohjois-Amerikassa), teatteritoiminnasta ja raittiusseuroista. Jos ne olivat kaiken toiminnan keskiössä maahanmuuttovaiheessa, kuten tutkimuskaanon molempien maiden suhteen antaa ymmärtää, miksi niistä ei kuitenkaan ole vastaavalla tavalla havaintoja kirjeaineistoissa? Ehkä synnivät uuden maan asiat”, joiden ei katsottu kiinnostavan omaisia kaukana Suomessa? Ehkä tutkimuskaanon on ylikorostanut maahanmuuttovaiheen etnisten organisaatioiden merkitystä ja maininnat kirjeissä jäävät siksi oletettua vähäisemmiksi?³ Kirjeiden avulla Saramo joka tapauksessa problematisoi ajatusta maahanmuuttajista yhtenäisenä ryhmänä ja nostaa esille myös sukupuolen merkityksen. Samaan maahanmuuttajavaiheen analyysiin liittyen David K. Ratz tuo tutkimusyhteisön arvioitavaksi uutta tietoa todistamalla 1900-luvun alkuvuosikymmenten kanadansuomalaisten olleen luultua aktiivisempia asepalvelukseen osallistumisessa uudessa maassa.⁴ Artikkel ”Finnish Canadian Soldiers in the First World War” perustuu aiempaa laajempaan ja kriittisempään arkistomateriaalien käyttöön.

Tanya Tuohimaan artikkeli ”Dear Jussi-Setä: Generation, Language, and Community in the Youth Page of *Vapaus* 1945–60” avaa kiinnostavan maiseman toisen ja kolmannen sukupolven kanadansuomalaisten nuorten suomalaisuusnäkökulmiin toisen maailmansodan jälkeisenä aikana, jolloin suvun lähtömaan kieli alkoi nopeassa tahdissa kadota. Tuohimaa käyttää aineistonaan *Vapaus*-lehdessä toimineen nuorisopalstan kirjeitä. Hän arvioi ”Perheen nuorimmille”-palstan osin epäonnistuneen tehtävässään suomalaisen kulttuurin uusintajana sukupolvierojen ja kulttuuristen paineiden keskellä, sillä lehden koko viisitoistavuotisen julkaisu-historian aikana vain 27 % kirjeistä kirjoitettiin suomen kielellä. Toisaalta asian voi tulkita myös toisin, sillä huolimatta uuden kulttuurin paineesta suomalaisuus vaikuttaa säilyneen nuorten kirjoituksessa teemana. Yhtäaikainen ylpeys uuden kotimaan kansallisesta tai alueellisesta identiteetistä sekä suvun lähtömaan kulttuuriperinnöstä on tuttu ilmiö muidenkin eurooppalais-taustaisten 1800- ja 1900-lukujen vaihteen siirtolais-kulttuurien parista.

Kirjan päättävä Antti Häkkisen analyysi ”From Bush to Bay Street: The Finnish Community of Thunder Bay as Memories, Narratives and Experiences” täydentää mielenkiintoisesti Tuohimaan artikkelia. Häkkinen on tehnyt kenttätöitä Kanadaan 1960-luvulta alkaen muuttaneiden suomalaisten keskuudessa. Puolistrukturoituina teemahaastatteluina toteutettu artikkeli muistuttaa ansiokkaasti sosiaalisen ja luonnonympäristön merkityksistä muuntuvien identiteettien luojana. Muistoihin, rakennuksiin, tiloihin ja paikkoihin liityvässä tarinankerronnassa sekoittuvat Thunder Bayssakin kanadalaisuuden, paikallisuuden, suomalaisuuden ja henkilökohtaisen elämän teemat värikkäänä identiteettikirjona. Vastaavaa ilmiötä on havaittavissa myös amerikansuomalaisesta tarinankerrontaperinteestä johdetussa viihdekirjallisuudessa 1960- ja 1970-lukujen vaihteesta eteenpäin.⁵

Kokonaisuutena *Hard Work Conquers All* on onnistunut teos, joka toivottavasti pitää yllä Kanadaan ja kanadansuomalaisuuteen liittyvää tutkimusintressiä jatkossakin. Vertaisarvioituiden artikkelit ovat huolellisesti editoituja ja niiden lähdemateriaalien käytössä ja teorianmuodostuksessa tekijät käyttävät muihin siirtolaisryhmiin liittyvää aineistoa mielekkäällä tavalla. Artikkelikokoelmille tyypilliseen tautologiaan tai ’kanadansuomalaiseen putkikatseeseen’ ei sorruta vaan analyysin rinnalla kulkevat ansiokkaasti niin suomalaiset, ruotsalaiset kuin yhdysvaltalaisetkin aineistot ja resurssit. Samalla tekijäryhmä onnistuu tuomaan aiheensa osaksi yleiskanadalaista yhteiskuntaa ja sen historiallista kehitystä. Pohjois-Amerikkaan kohdistuvan historiallisen suomalaisuustutkimuksen saralla teos on ehdottomasti vuoden 2018 tärkeimpiä julkaisuja.

Jari Nikkola, FM
Turun Yliopisto

1. Ensimmäiset suomalaiset saapuivat Minnesotaan ja Michiganiin Yhdysvaltojen sisällissodan jälkeen vuonna 1865. Massamuotoiseksi muuttoliike kuitenkin muuttui vasta 1880-luvulta eteenpäin. Suurin maastamuuttoaalto Suomesta Yhdysvaltoihin tapahtui 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä ennen maahanmuuttopolitiikan dramaattista kiristymistä vuosina 1921–1924.
2. Sääntöä vahvistavana poikkeuksena ks. Mikko Toivosen artikkeli ”Preservation Through Change: Restructuring the Finnish American Ethnic Identity, 1917–1945”. Artikkel on julkaistu teoksessa Kaplan, Shackleton & Toivonen (toim.) *Migration, Preservation and Change*. Renvall Institute Publications 1999.
3. Asia on sikäläkin mielenkiintoinen, että akateemisen amerikansuomalaisuuteen liittyvän tutkimustoiminnan yleistessä 1970-luvulla FinnForum-konferensseissa tiedetään syntyneen tulkintaeroja alkuperäisten maahanmuuttajien ja heidän tekemisiään tulkintajien nuorten tutkijoiden välille. Onko mahdollista, että tutkimuskaanon on ylikorostanut esimerkiksi juuri etnisten organisaatioiden merkitystä amerikansuomalaisia historiantulkintoja tehdessään?

4. Ratz viittaa kritiikissään Yrjö Raivion ”Kanadansuomalaisten historiaan” (1979). Kaksiosaisesta teoksesta julkaistiin näköispainos vuonna 2005.
5. Ks. esim. Jingo Viitala Vachonin amerikansuomalaiseen tarinankerrontaperinteeseen nivoutuva kirjallinen tuotanto 1970-luvulla. Nostalgia kohdistuu amerikkalaistuneeseen elämäntapaan farmeineen ja baseball-peleineen mutta samanaikainen ylpeys suomalaisista juurista määrittää kerrontaa mielenkiintoisesti. Vachonin on arvioitu saaneen tyyliinsä vaikutteita Heino A. (Hap) Puotiselta, joka julkaisi ”dialect stories”-tyylisiä omakustanneteoksia vuosina 1968–1970.

Tallinnan kaupunginarkiston palauttaminen Saksasta

Raimo Pullat:

Tallinna arhiivi tagasitoomisest Saksamaalt. Estopol OÜ 2018. 96 s. ISBN 978-9985-9722-9-8.

Kun Neuvostoliitto oli pommittanut Tallinnaa maaliskuussa 1944, saksalaiset miehittäjät veivät Tallinnan kaupunginarkiston kokoelmat Saksaan, jossa se päätyi lopulta Länsi-Saksan Koblenziin. Saksalaiset veivät suuresta arkistosta kaksi kolmasosaa: 187 hyllymetriä eli 171 laatikkoa ja lisäksi muun muassa Hansan, Ruotsin, Tanskan ja Suomen historiaa koskevia ainutlaatuisia tallenteita.

Kuten muuallakin saksalaisen aateliston vuosisatoja hallitsemassa Baltiassa, arkistoperinne oli Virossa vahva ja kaupunkien arkistot olivat rikkaita. Tallinnan arkisto on yksi Hansa-kauden ja Pohjois-Euroopan rikkaimmista. Sen vanhin asiakirja oli vuodelta 1237. Tämä perinne oli ehkä taustalla Tallinnan arkiston siirrossa, mutta vastaavasti Neuvostoliitto siirsi muun muassa Hampurin, Lyypekin ja Bremenin arkistot Moskovaan.

Viron vahva kaupunki- ja maakuntahistorian tutkimusperinne jatkui neuvostomiehityksen aikana. Tallinnan arkistoa Saksassa hyödynsivät saksalaiset tutkijat ja siellä kävivät myös Suomesta useat historioitsijat. Tutkijat ja vastaavat instituutiot alkoivat kuitenkin kaivata Tallinnan arkiston palautusta. Kun Neuvostoliitto ja Länsi-Saksa olivat solmineet diplomaattisuhteet, neuvostolähetystö Bonnissa otti arkiston palauttamisen esille vuonna 1956. Sitä koskevat ponnistelut käynnistyivät tosin vasta 1970-luvulla. Yksi tekijöistä oli alusta pitäen kaupunkihistoriaan erikoistunut Raimo Pullat, josta tuli Tarton yliopiston professori 1979. Hän pääsi jo vuonna 1978 stipendiaattina tutkimaan arkistoa. Arkiston palauttamisesta muodostui Pullatille eräänlainen elämäntehtävä.

Nyt Pullat on kuvannut koko operaation tiiviissä, mutta eloisassa teoksessa *Tallinna arhiivi tagasitoomisest Saksamaalt*. Kirja on yhtä hyvin kuvaus arkiston palautuksesta kuin tekijän elämästä ja elämäntyöstä.

Lähdeviitteiden lisäksi siihen sisältyy kuvia asiakirjoista ja keskeisistä henkilöistä. Kirjan julkaiseminen sopi hyvin Viron 100-vuosijuhliin. Pääpiirteet palautusoperaatiosta Pullat kuvasi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* jo vuonna 1991.¹

Palauttaminen oli pitkä operaatio, joka vaati runsaasti kirjeenvaihtoa, matkoja ja kokouksia niin kotimaassa kuin Neuvostoliitossa ja Saksassa. Pullat painosti Neuvostoliiton Bonnin suurlähetystöstä ajamaan asiaa. Moskovassa hän kannusti viranomaisia sallimaan saksalaisten tutkijoiden käyttää hyväkseen Neuvostoliitossa säilytettäviä saksalaiskaupunkien arkistoja. Moskova ei aluksi ollut kiinnostunut siirrettyjen arkistojen vaihtamisesta, mutta jonkinlainen käänne tapahtui vuonna 1983, kun saksalaisille arkistoammattilaisille esiteltiin Neuvostoliitossa säilytettyjä hansakaupunkien arkistoja.

Kun Länsi-Saksan presidentti Richard von Weizsäcker vuonna 1987 vieraili Moskovassa, Pullat toimitti hänelle korkea-arvoisten virolaisten kirjelmän, jossa korostettiin Tallinnan arkiston historiallista ja kulttuurista merkitystä Virolle ja Tallinnalle. Kirjelmässä korostettiin vanhaa, tunnustettua Pyhä proveniensiiperiaatetta, jonka mukaan arkiston kokonaisuutta ei saa rikkoa ja arkisto on säilytettävä siellä, missä se on syntynyt ja koottu.

Kun liittokansleri Helmut Kohl vieraili seuraavana vuonna Moskovassa, sovittiin neuvotteluista, jotka koskivat Tallinnan arkiston ja Hampurin, Lyypekin ja Bremenin arkistojen keskinäistä palauttamista. Neuvotteluja, joihin Virossa osallistuivat Pullat ja Tallinnan arkistonjohtaja, käytiin ensin Moskovassa ja toisen kerran Koblenzissa. Tuloksena oli sopimusluonnos.

Tallinnan arkiston palauttamisesta sovittiin lopullisesti vasta Neuvostoliiton presidentin Mihail Gorbatshovin Bonnin vierailun yhteydessä kesäkuussa 1989, kun ulkoministerit Eduard Shevardnadze ja Hans-Dietrich Genscher allekirjoittivat sopimuksen. Palauttaminen alkoi tosin vasta lokakuussa 1990 – samaan aikaan kun Saksojen yhdistyminen lopullisesti toteutui. Arkiston suurta arvoa korostaa, että Saksan liittoarkisto oli kopioinut koko arkiston.

Paikallishistoriatutkimuksen ansiosta jälkipolvet Virossa tietävät yhä paremmin, millaista elämä oli Tallinnassa ja Virossa vuosisatoja sitten. Raimo Pullat on ammentanut arkistoja lukuisissa tutkimuksissaan ja kirjoissaan, joista tuoreinta (*Tallinnlase asjademaailm valgustussajandil*) esitteli Pirjo Korkiakangas *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 2/2018.²

Jaakko Blomberg, diplomaatti

1. Raimo Pullat, Pyhä proveniensi. Tallinnalle palautettiin sen historia. *Historiallinen Aikakauskirja* 89:1 (1991).

2. Pirjo Korhokangas, Tallinnalaisten elämää 1700-luvulla. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:2 (2018).

Joensuun yliopisto – liian punainen oppilaitos?

Alina Kuusisto:

Korkeakoulun punainen aave. Keskustelua Joensuun korkeakoulun politisoitumisesta 1970-luvun sanomalehtikirjoittelussa ja muisteluperinteessä. Itä-Suomen yliopisto 2018. 239 s. ISBN 978-952-61-2525-1.

Euroopan tämän vuosikymmenen historiaa on leimannut yliopistoväen, opiskelijoiden ja koululaisten liikehdintä – Suomessakin professorit lakkoilivat keväällä 2018. Ukrainassa, Ranskassa, Hong Kongissa ja Amsterdamissa on nähty ylioppilasmarsseja ja mielenosoituksia. Arvostetun ylioppilasaktiivisuuden tutkijan Philip G. Altbachin mukaan opiskelijoiden aktivismi on luontainen osa akateemisen yhteisön toimintaa ja akateemiseen elämään olennaisesti kuuluva voima. Useimmissa länsimaissa yhteiskunnissa opiskelijoilta odotetaan liikehdintää. Se nähdään osana yliopiston *magna charta*-tyyppisiä julistuksia ja yliopistolainsäädäntöä – ”valmistaa isänmaan ja ihmiskunnan palvelukseen”.

Alina Kuusiston väitöstutkimuksessa analysoidaan diskursiivisesti miksi ja millaisessa kontekstissa keskustelu Joensuun korkeakoulusta politisoitui 1970-luvulla ja miten asia sittemmin on muistettu. Hän pohtii politiikan, poliittisuuden ja politisoitumisen merkityksiä paikallisessa ja kansallisessa korkeakoulu keskustelussa. Koelaboratorion muodostaa Joensuun korkeakoulu. Kehityskaari on tarinaa siitä, miten pieni opettajakoulu tusseminaari muuttui korkeakouluksi ja lopulta laajalaiseksi tiedeyliopistoksi. Muut tutkimuskysymykset liittyvät korkeakoulun ja sen ympäristön suhteeseen sekä puoluepoliittisiin valta-asetelmiin korkeakoulussa ja sen suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan.

Korkeakoulupoliittikka nousi 1970-luvulla maanlaajuisesti keskeiseksi. Samaan aikaan talouden kriisi lisäsi yliopistojen välistä resurssikilpailua. Paikallistasolla kyse oli Joensuun korkeakoulun roolista. Opetuksen ja tutkimukseen liittyvien oletettujen tai todellisten poliittisten kytkentöjen ”paljastamisen” nähtiin palvelevan korkeakoulun ja maakunnan etua. Joensuu liittyi osaksi sitä aatteellista kahtiajakoa, joka asemoi ”oikeistopii-rit” ja niin sanotut ”elinkeinoelämän vaikuttajat” eri barrikadeille kuin opiskelevan nuoren ja nuoremman tutkijakunnan. Tämä ryhmä oli kallellaan ”yleisdemokraattisuuteen”.

Tutkimus on selkeästi rajattu niin ajallisesti, tematisesti kuin maantieteellisestikin. Tekijä tosin jättää poh-

timatta, milloin otsikossa mainittu ”1970-luku” todellisuudessa alkoi ja päättyi. Vuonna 1969 alkoi Joensuun korkeakoulun toiminta ja tutkimuksessa varsinainen politisoitumiskeskustelu rajataankin vuosiin 1969–1977. Luonteva päätepiste olisi voinut sijaita vuodessa 1984, kun Joensuun korkeakoulusta tehtiin yliopisto.

Keskeiset uutta korkeakoulupoliittista ajattelua ilmaisevat käsitteet tutkimuksessa ovat yliopisto, yliopistojärjestelmä, yliopistolaitos ja korkeakouluverkosto. Tekijä viittaa ”perinteiseen yliopistoajatteluun”, kuitenkaan avaamatta, miten uusi suhtautui mainittuun perinteeseen. Avainroolin, jo otsikkoa myöten, ottavat puolueet ja politisoituminen. ”Aave” oli väritään punainen. Hieman ohuemmalle koonnille jää kehityskaari, johon kirjassa vain viitataan: ”politiikkaa” tuotti myös paikallinen ja akateeminen oikeisto, ennen kaikkea kokoomus.

Tutkimus kuuluu korkeakoulututkimukseen, yliopistohistoriaan ja poliittisen historiaan. Se osoittaa hyvää kansainvälisen, sotien jälkeisen ja 60-luvun ylioppilasradikalismien tutkimuksen tuntemusta. Kuusisto tuo rinnalle joensuulaisen version analysoimalla politisoitumisen tulkintoja ja diskursseja 1970-luvulla. Tekijän kuva kylmän sodan maailmasta on hieman tekninen ja terminologisesti epävarma: käsitteitä ovat muun muassa ”Länsi-Eurooppa” ja ”itäblokin maat”. Vaikka Karjala, kehitysalueidentiteetti ja pohjoiskarjalaisuus nousevat esille, ei tutkimuksessa analysoida maakunnallisten intressien rakentumista korkeakoulukysymyksessä. Ongelmallinen passiivin käyttö, joka leimaa teosta laajemmin, osoittautuu tässä kohdin haasteelliseksi.

Laajan lähdeaineiston käsittely on hyvää ja asiantuntevaa eikä aineistossa ole juurikaan puutteita. Ydinaineistoa ovat haastattelut ja sanomalehtiartikkelit. Tutkimuksen aikalaisuutta välittävä 371 pohjoiskarjalaisen sanomalehtien artikkelia vuosina 1969–1977. Pohjois-Karjalan sanomalehdet *Karjalainen*, *Karjalan Maa* ja *Pohjois-Karjala* edustavat kolmea poliittista suuntausta, *Karjalainen* kokoomusta, *Karjalan Maa* keskustaa ja *Pohjois-Karjala* sosiaalidemokraatteja. Haastattelut eli muistitietoaineisto on koottu hieman eri lähteistä.

Kuusiston kunnianhimoisena tavoitteena on sanomalehtikirjoittelun ja muistelupuheen diskurssianalyttinen tulkinta, jonka avulla hän avaa Joensuun korkeakoulun politisoitumisen merkityksiä. Aineistoanalysoinnin näkökulma sijoittuu teorialähtöisyyden ja aineistolähtöisyyden paikoin horjuvaan välimaastoon. Tutkija tunnistaa asemansa viittaamalla siihen, että väitöskirja ei ole ”puhtaasti aineistolähtöinen”, vaan tutkimuskirjallisuus ja ”omat käsitykseni poliittisesta 1970-luvusta” ovat ohjanneet analyysia.

Kun tutkimuskohteena on ihmisten rakentama kuva todellisuudesta, jää yhteys todellisiin tapahtumiin hajanaiseksi. Paikoin lukijan on vaikea hahmottaa mitä Joensuussa todella tapahtui, ja miten anonyymeiksi

jäävät muistelijat liittyivät tapahtumiin. Sanomalehtiaineiston diskurssianalyysin keskeisiä käsitteitä ovat edelläkävijyys, kehitys, korkeakoulun tehtävä sekä syrjintä ja väärinkäyttö. Haastatteludiskurssit puolestaan ovat yhteisöllisyys, tiedeyliopiston rakentuminen, korkeakoulun ja ympäristön suhde sekä poliittinen valta.

Joensuun korkeakoulun varhaisvuosia leimasivat ylimitoitettujen paikallisten odotukset, moderni tiedepoliittikka, radikalisoituminen ja puoluepoliittiset paineet. Edelläkävijyyden-takapajuisuuden, yhteisöllisyyden-ristiriitaisuuden, tieteellisyyden-ammattillisuuden, odotusten-pettymyksen ja avoimen poliittisuuden-puolueettomuuden diskurssiparit auttavat hahmottamaan aikalaispuheen ja muistitiedon sekä korkeakoulu-yhteisön oman ja ulkopuolisen kokemuksen välisiä jännitteitä. Diskurssipareja on useita, ja analyysi on tiheää ja yhteys todellisen kehityksen ja muistitulkinnan välillä jää ohueksi.

Eräs väitöskirjan keskeisistä olettamuksista liittyy akatemisoitumisprosessiin eli Joensuun korkeakoulun kehittymiseen seminaaripohjalta monitieteiseksi tutkimusyliopistoksi.

Siihen liittyi yksittäisten tieteenalojen, kuten opettaja- ja lastentarhanopettajakoulutuksen akatemisoituminen. Aiemman tutkimuksen mukaan tieteenalojen akatemisoituminen liittyi yhteiskunnan modernisaatiokehitykseen. Kuusisto jättää ”modernisaation” kuvaamisen marginaaliin. Toimi- ja valmistelukuntia nostetaan esiin, mutta vailla ankuroimista paikalliseen, valtiolliseen tai puoluepoliittiseen yhteyteen. Myös paikallisen elämänmuodon ja akateemisen yhteisöllisyyden käsitteitä käytetään. Hahmottamatta jää se, miten Joensuun korkeakouluun ”yhteenkuuluvuuden tunne” ja ”yhteisesti jaetut päämäärät” muodostuivat.

Vasta sivulla 71 päästään Joensuun korkeakoulun avajaisiin 1971. Tekijä jättää analysoimatta, miten juhlatilaisuus ilmensi yliopistotradition ja paikallisen kohtaamista tai valtiovallan ja maakuntayliopiston suhdetta. Vt. rehtori Veli Nurmen puhe mainitaan, mutta vailla erittelyä jää opetusministeri Johannes Virolaisen puheenvuoro. Virolaisella oli selkeitä omiakin intressejä Karjalassa. Epäselväksi jää se, miten korkeakoulu alkoi rakentua, oppiaineet muodostua, laitospolitiikka kehittyä ja tutkimushankkeet muodostua tai kuten tutkija toteaa, miten ”rekrytoitumistarinat” muodostuivat. Keskeiset paikalliset toimijat, kuten Karjalan Tutkimuslaitos ja Pohjois-Karjalan tiedepoliittinen seura (per. 1974) jäävät vain maininnan tasolle.

Luvussa *Korkeakoulu ja odotusten diskurssi* nostetaan esiin kolme perinteistä yliopistokäsitystä: perinteinen humboldtilainen yliopistojen autonomiaa, sivistystehtävää, tutkimuksen ja opetuksen yhteyttä sekä

vapaata tiedettä korostanut käsitys, näkemys yliopistosta yhteiskuntapolitiikkaa ja hyvinvointivaltion rakentamista palveleena valtiojohtoisena instituutiona sekä kapeasti alueiden intressien kautta asiaa tarkastellut näkemys. Laaja katsaus olisi voinut toimia paremmin taustoituksena. Selväksi käy, että Joensuussa tavoiteltiin humboldtilaista mallia ketterämpää ja modernimpaa rakennetta, mikä näkyi osastopohjaisuudessa ja tieteenvälisyydessä.

Kuusisto erittelee ansiokkaasti opiskelijoiden identiteettejä ja sosiaalista taustaa. Vertailuanalyysilla olisi saatu esiin se, mikä oli leimallisesti joensuulaista. Kiinnostava jännite liittyy siihen, vaikuttivatko enemmän politiikan rakenteet vai henkilöt? Esiin nostetaan punaisen maineen avaintekijät, yhteiskuntatieteilijät ja psykologit. Murros henkilöityi Joensuussa psykologian professori Yrjö-Paavo Häyryseen ja kasvatustieteen professori Annika Takalaan. ”Punaisuutta” joensuulaisessa mediajulkisuudessa nostatti myös teatteriohjaaja Jouko Turkan tulo kaupunkiin. Tutkijan mukaan se tiheni radikalismipuhetta, sillä korkeakoulu liitettiin julkisuudessa osaksi kulttuurivasemmistolaisuutta. Huomiota saavat kiinnostavalla tavalla uudet ja vanhat kommunistit, kärkeässä paikallisen kansanedustaja Pauli Puhakan edustama ”korpikommunismi”, josta nuortaistolaiset löysivät poliittisen kotinsa.

Punaisuuteen liittyneen julkisen keskustelun huippuvuosi oli 1975. Tuolloin marxilaisuuden vaikutus ja lastentarhanopettajakoulutuksen poliittisuus tuntuivat voimakkaimmin. Laaja kuvaus nuorison poliittisista järjestöistä on ansiokas. Esiin nostetaan muun muassa Joensuun Niinivaaran ”hippijengi”, mutta myös se, että kokoomusopiskelijat voittivat ylioppilaskuntavaaleissa ja ”porvarismi” aatteena sai kannatusta Joensuussa. Vähemmälle pohdinnalle jää kansainvälisten vaikutteiden rooli eli miten USA:n, Ranskan, Länsi-Saksan ja Ruotsin opiskelijamallat tuntuivat. Kiinnostava on paikallisen moniottelijan, professori ja rehtori Heikki Kirkisen kuvaus. Kirkinen osasi olla samalla kertaa yliopistomies, poliitikko, karjalainen, suomalainen ja eurooppalainen vaikuttaja.

Kuusiston tutkimus on laajapohjainen ja perusteellinen esitys. Selväksi tulee, että korkeakoulun alkuvuosina toimintaan liittyi osin epärealistisiäkin odotuksia. Julkisuuteen nousi ristiriitaisia ja poliittisia sävyjä. Lopulta politisoitumiskeskustelu tyhjentyi ja tavoitteeksi tuli pyrkimys sopeuttaa ja vakiinnuttaa korkeakoulu toiminnallisesti, tutkimuksellisesti ja poliittisesti. Korkeakoulun asema tiedeyhteisönä vahvistui, akatemisoitumisprosessi eteni ja huipentui korkeakoulun muuttamiseen yliopistoksi vuonna 1984. Samalla korkeakoulu kiinnittyi vahvemmin osaksi ympäröivää kaupunkia ja maakuntaa.

Laura Kolbe, professori
Helsingin yliopisto

Itämeren kirkot ja kultit

Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Anneli Randla & Tanja Ratilainen (toim.):

Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region. New Visits to Old Churches. Cambridge Scholars Publishing 2017. 337 s. ISBN 978-1-5275-0024-2.

Itämeren alueen arkeologisen tutkimuksen kulmakiviä ovat keskiaikaiset kirkot. Tutkimus alkoi taidehistoriallisista ja kansallisista lähtökohdista pian 1800-luvun puolivälin jälkeen, mutta siirtyi sitten rakennushistoriallisen ja arkeologisen näkökulman kautta jo sotien välisellä ajalla kirkkorakennusten iän, muodon ja funktioiden ongelmiin. Kun luonnontieteelliset ajoitusmenetelmät ja rakennusarkeologisen tutkimuksen metodologia 1960-luvulta alkaen kehittyivät, syntyi 1980-luvulla kirkkojen tutkimuksen uusi aalto, jota Pohjoismaissa tukivat vuodesta 1981 järjestetyt yhteiset kirkkoarkeologian symposiumit sekä jo tuolloin Baltian maiden ja itäblokin tutkijoihin virinneet yhteydet. Samalla vuosikymmenellä alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota paitsi kultteihin myös kirkkojen rooliin talouden ja vallan maimessa. Tuloksena kirkkotutkimus on 2000-luvulla laajentunut monitieteelliseksi kansainväliseksi tutkimuskentäksi, joka ei rajoitu pelkkiin rakennuksiin tai niiden funktioihin, saati keskiaikaan, vaan muodostaa oman selkeän kohteensa ja problematiikkansa.

Itämeren alueella keskiaikaisten kirkkorakennusten ja niihin sidoksissa olleiden ilmiöiden tutkimus on 2010-luvulla muodostunut omaksi kokonaisuudekseen jo hieman sitä ennen kiinteytyneen linnojen tutkimuksen rinnalle. Molemmille on tyypillistä aito kansainvälisyys ja monitieteisyys: kohteena olevan ilmiön, tässä tapauksessa yksittäisen rakennuksen ja sen funktioiden tarkasteleminen laajemmassa kontekstissa osana menneisyyden yhteiskuntaa ja yhteisöjä sekä ajassa ja tilassa tapahtunutta vuorovaikutusta. Toisin kuin linnatutkimuksessa, jossa Itämeren alueen tutkijoita yhdistävä *Castella Maris Baltici* -konferenssien ja julkaisujen sarja on neljännesvuosisadassa edennyt jo kolmanteentoista osaansa, Itämeren alueen kirkkotutkimuksesta ei ole julkaistu laajemmalle kansainväliselle tutkijayhteisölle suunnattua artikkelikokoelmaa, saati katsausta, jossa tälläisen 2010-luvun lopun kirkkotutkimuksen tila, löydöt ja mahdollisuudet nostettaisiin esille. Nyt on. Kuten käsillä olevan englanninkielisen artikkelikokoelman esipuheessa kerrotaan, teoksen on tarkoitus olla ajankohtainen esimerkki kirkkojen arkeologisessa tutkimuksessa tapahtuneesta kehityksestä. Kansainväliselle tutkijayhteisölle suunnattuna esimerkkinä teos täyttääkin paikkansa, mutta ylemmäksikin olisi voinut kurkottaa.

Castella Maris Baltici -julkaisujen tapaan *Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region* on

tyypillinen asiantuntijoille suunnattu artikkelikokoelma, joka perustuu Turussa jo 26.–30. elokuuta 2013 pidetyn Itämeren alueen kirkkoarkeologisen konferenssin esitelmiin. Neljän suomalaisen ja yhden virolaisen toimittajan yhteistyön tulos sisältää lyhyen esipuheen ja 19 artikkelia ("Chapter"), jotka on ryhmitelty kolmeen laajempaan jaksoon. Ensimmäinen käsittelee kirkkojen rakentamista, toinen tutkimusta ja kulttuuriperintöä ja kolmas hautausten, kultin ja arjen maailmaa. Artikkeleista kaksi on useamman kuin yhden tutkijan yhteistyötä. Kirjoittajat ovat lähtöisin Suomesta, Ruotsista, Virosta, Latviasta, Liettuasta, Puolasta, Tanskasta, Norjasta ja USA:sta.

Teoksen artikkelit ulottuvat pienoistutkimuksista problematisointeihin, tutkimusprojektien yhteenvetoihin ja raportinomaisiin katsauksiin. Kirjan tavoitteen kannalta tämä ei ole ongelma, mutta heijastaa konferenssijulkaisuissa yleistynyttä tapaa, jossa valmis teos tarjoaa konferenssin tavoin foorumin tutkimusprosessin eri vaiheita edustaville teksteille. Kokoelmien yleistymiseen on vaikuttanut rahoituksen kriteerinä käytetty tutkimusmetriikka, joka ei tee todellista eroa sisällöltään verrattain kirjavien koosteiden ja tutkimusteemaansa aidosti kokoavien, problematisoivien ja kehittävien artikkelikokoelmien välillä. Metriikan todellisuudelle emme voi mitään, mutta jotta jälkimmäiseen päästäisiin, olisi teoksessa oltava kattava aihepiiriä käsittelevä johdanto, jossa käytäisiin läpi paitsi aiheen tutkimushistoriaa, myös sen merkitys laajemmassa tieteenalan ja tutkimuksen kontekstissa. Konferenssijulkaisuissa asia vaatii aikaa ja resursseja, mutta koska teoksen tavoitteena on esitellä Itämeren alueen kirkkotutkimusta kansainväliselle tutkijayhteisölle, olisi askel kannattanut ottaa ja kirjoittaa nykyistä tanakampi johdanto siitä, miksi juuri Itämeren alueella kirkkorakennusten tutkimus on kolmen viimeisen vuosikymmenen aikana onnistunut irrottautumaan vanhoista kansallisista ja tieteellisistä paradigmoista ja mitä annettavaa tällä on kansainväliselle tutkijayhteisölle. Teoksen asiantunteva toimittajakunta olisi tähän ilman muuta kyennyt.

Kirjan yhdeksäntoista artikkelia muodostavat polun kirkkorakennusten, niiden erilaisten piirteiden ja kontekstin tutkimusongelmiin 2010-luvun Itämerellä. Mielenkiintoista kyllä, kokoelman kaikki artikkelit käsittelevät kirkkorakennuksia läntisen kirkon kontekstissa, vaikka juuri Itämeren alueella idän kirkon läsnäolo oli kirkkorakennusten ja kultin tasolla selviö useissa kaupungeissa ja kaupan verkostoissa jo varsinaista keskiaikaa edeltävällä ajalla ja pitkään sen jälkeen. Vaikka 2017 julkaistun teoksen sisältö on suhteessa neljä vuotta aiemmin pidettyyn konferenssiin, myös idän kirkon ulottuvuus on asia, jolla olisi ollut paikkansa Itämeren kirkkotutkimuksen kenttää laajemmin käsittelevässä johdannossa. Nyt esipuheessa todetaan ykskantaan vain, että "artikkelit osoittavat, miten kristinusko on

yhdistänyt Eurooppaa keskiajalta lähtien, ja miten kirkot toimivat yhteisöiden keskuksina myös periferiassa”. Kuten Liivinmaan kaupunkien keskiaikaiset venäläisten kauppiaiden kirkot osoittavat, periferioita saattoi olla myös keskuksissa, ja kulttien sekä arjen eletyn uskonnon moninaisuus on ollut läntisen kirkon paradigmaattista asemaa huomattavasti monikerroksisempi. Kirkot ja kultit yhdistivät, mutta myös erottivat ja määrittelivät, silloinkin, kun identiteetit olivat liukuvia ja hybridimäisiä, kuten keskiaikaisten identiteettien on todettu olleen.

Toivomus kattavammasta johdannosta ja Itämeren kirkkotutkimuksen 2010-luvun kentän problematisoinnista ei millään tavalla vähennä teoksen ansioita artikkelikokoelmana tai tutkimusta esittelevänä julkaisuna. Päinvastoin, artikkeleista nousee esiin muutamia yhdistäviä tekijöitä, jotka avaavat erinomaisella tavalla nykytutkimuksen teemoja ja painopisteitä. Vaikka teemat ovat perinteisiä, niissä vierailaan – kuten teoksen alaotsikkokin toteaa – uudelleen ja uudesta näkökulmasta. Tärkeimmät liittyvät kirkkojen arkkitehtoniseen muotoon ja tilaratkaisuihin, paikan valintaan ja kirkkorakennusten määrään, rakennustyössä tehtyihin ratkaisuihin sekä kirkkojen, hautausten ja kulttien yhteyteen.

Yhdeksäntoista artikkelin esittely on tässä mahdollonta, mutta kirkkojen arkkitehtuurin kannalta haluan nostaa esiin Jes Wienbergin artikkelin Skandinavian keskiaikaisista pyörökirkoista, jossa hän problematisoi ne osaksi laajempaa ristiretkiaikaista sosioekonomisen eliitin merkitysjärjestelmää, sekä Kaur Altoan tutkimuksen, joka murskaa lopullisesti Armin Tuulsen vanhan teorian kirkoista pako- ja puolustautumispaikkoina Viron maaseudulla. Kristillisen kultin kannalta uutta näkökulmaa tarjoavat Øystein Ekrollin artikkeli pyhän Olavin kultin myöhäiskeskiaikaisesta noususta, jonka taustalla oli Kalmarin unionivaltakunnan ideologinen ilmasto ja jonka merkitystä ei aina ole osattu erottaa kultin varhaisemmasta 1200-luvun kukoistuskaudesta, sekä Ewelina Kovalczykin ja Virva Lompolon artikkelit Sleesian ja Turun Kristusta, Neitsyt Mariaa ja pyhimyksiä kuvaavista savifiguurilöydöistä, jotka olivat osa arjen hurskauselämää.

Mielenkiintoisia ovat myös Raimonda Nabažaiten artikkeli Klaipedan ”vaeltavasta” pyhän Johanneksen kirkosta, sekä Rimvydas Laužikasin metodologinen pohdinta informaatio- ja kommunikaatioteoreettisten paradigmojen käytöstä löytökokonaisuuksien analysoinnissa. Kansainväliselle tutkijayhteisölle suunnattu tutkimusprojektien yhteenvedoista edustavat Nils Engbergin katsaus Tanskan hylättyjen kirkkojen tutkimukseen sekä Juha Ruohosen artikkeli Ravattulan Ristimäestä, joka perustuu *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1993 julkaistuun suomenkieliseen tekstiin. Tärkeän lisän teokseen tuo Heidi Wirilanderin analyysi Suomen 1990-luvun ja 2000-luvun alun kirkkojen tuhopoltoista

ja tuhopolttoyrytyksistä. Suurin osa syyttäjistä on nuoria miehiä, mutta joukossa on myös kaksi teini-ikäistä tyttöä. Tihutöiden selittäviä tekijöitä eivät ole syyttäjien uskonnolliset näkemykset, satanismi tai kristinuskon vastaiset tuntemukset. Sen sijaan kyse on nuorten aikuisten ongelmista, jotka ovat osin yhteydessä mielen terveyteen, päihdyttäviin aineisiin ja sosiaaliseen eriarvoisuuteen. Syistä keskeisin vaikuttaa kuitenkin olleen arkinen kokemus omasta merkityksellisyydestä paikallisyhteisössä: tällöin instituutioita edustavasta aineellisesta kulttuuriperinnöstä saattaa muodostua väline merkityksen hakemisessa ja olemassaolon julkittuomisessa. Kaikki artikkelit ovat hyvin toteutettuja ja vähintäänkin lukemisen arvoisia.

Tapio Salminen, FT
Tampereen Yliopisto

R – niin kuin Rislakki

Jukka Rislakki:

Mullistusten mies. Elämää ja kohtaloita historian aalokossa. Otava 2018. 416 s. ISBN 978-951-1-32019-7.

”Yli 40-vuotiaaksi elävät vain pölkkypäät ja roistot”, toimittaja ja tietokirjailija Jukka Rislakki siteeraa muistelmansa aluksi. Fjodor Dostojevskin sanat kuvaavat sattuvasti sitä, miten vaikeaa nuoren ihmisen on suhtautua vanhuuteen.

Yhtään helpompaa ei ole mennyttä muistelevalla vanhemmalla ihmisellä, sillä nuoruuden kiihko tapaa synnyttää ehdottomimmat ja fanaattisimmat näyt. Ajallinen ja henkinen etäisyys kasvaa muutamassa vuosikymmenessä niin suureksi, ettei muistelija välttämättä niin vain tunnista vanhaa omakuvaansa. Ei auta kuin hymyillä vienosti ja muistella Winston Churchillin lausumiksi väitetyjä sanoja: ”Se, joka nuorena ei ole radikaali, on sydämetön. Se, joka vanhana ei ole konservatiivi, on hullu.”

Vuonna 1945 syntynyt Jukka Rislakki taitaa olla vähän molempia, siis ikuinen maailmanparantaja yhtä hyvin kuin elämän kouluma realististi. Painotukset ovat toki vaihdelleet elämäntaipaleen aikana kiinnostusta herättävästi.

Muistelmateoksen peruslähtökohta on se, että muistelija kertoo vain sen, minkä hän haluaa kertoa. Rislakki tekee kulttuuriteon muistaessaan paljon keskimääräistä muistelijaa enemmän, vaikka on hänelläkin rajansa. 1970- ja 80-lukujen poliittisista kuohuista olisi voinut ja pitänyt kirjoittaa perusteellisemmin. Näihin vuosikymmeniin osuvat myös ehtivän kirjoittajan uran yhteiskunnallisesti aktiivisimmat ja vaikuttavimmat vuodet.

Nuoruusvuodet heittivät Rislakin Jämsänkoskelta kuohuvaan 1960-luvun Helsinkiin ja Aatos Erkon mah-tilehtitaloon. Omissa oloissaan viihtynyt ulkomaantoi-mittaja oli ajan hermolla ja kallistui selvästi vasemmalle monen muun 1960-luvun radikaalin tapaan. Kylmä sota kävi kuumana, eikä Lyndon B. Johnsonin ja Richard Nixonin Amerikan tekemiä vääryyksiä tarvinnut etsiä suurennuslasin kanssa. Rislakki kirjoitti kuin kuumeessa länsimaailman vääryyksistä, CIA:n vakoilujuonista ja Latinalaisen Amerikan oikeistodiktatureista.

Yhdysvallat oli roistovaltio jos mikä, muttei vain sitä. Se oli myös suurvalta, josta Rislakki löysi journalistiset ja taiteelliset esikuvansa. Sarja- ja pilakuvat yhtä hyvin kuin kantaaottavat laulut ja kirjallisilla tyyleillä leikit-televät kioskikirjat puhuttelivat. Rislakin kirjoituskone naputti amerikkalaistyylistä tutkivaa lehtitekstiä. Par-haat artikkelit täyttivät kirkkaasti klassikkojen lajimää-ritelmät. Ne pohjasivat väsymättömään lähdeyöhön, siis sellaisiin hyveisiin, joista tämänkin päivän journalis-tien kannattaisi ottaa mallia.

Helsingin Sanomien ulkomaantoimitus täyttyi 1960-luvun radikaaleista, mutta valtaa pitivät maltilliset ja konservatiiviset voimat. Päällikkötoimittajien kauhuksi palstoille tarjottiin katteetonta kehitysmasaukkoa, hyväntahtoista vallankumous- ja Kuuba-romantiikkaa sekä ylikierroksilla käynyttä Amerika-kritiikkiä. Aika ajoin Rislakki oli erityistarkkailussa, mutta sensorien valppaus ja innokkuus vaihtelivat. Liberaalilehti suvaitsi usein yllättävänkin paljon.

Useimmat lehti-imperiumin johtajista ymmärsivät kyllä, ettei länttä moukaroivassa journalismissa sinäl-lään ollut mitään väärää tai anteeksi pyydeltävää. Washingtonin valtaeliitit saivat mitä ansaitsivat. Kaikki olisi ollut hyvin ja sopusoinnussa, jos Neuvostoliitosta olisi kirjoitettu yhtä terävästi kuin Yhdysvalloista. Kun näin ei tehty, journalistinen todellisuus muuttui eriskum-malliseksi, sanalla sanoen ”suomettuneeksi”.

Moskovaa aristelevassa Pohjoismaassa oli turvalisempää katsoa kauas kuin lähelle. Asetelma selittyi itsesensuurilla, muttei vain sillä. Kansainvälinen uutis-virta toi Ludviginkadulle uutisia pääasiassa lännestä. Amerikkalaiset uutistoimistot ja suurlehdet päivittivät maansa rikosrekisteriä päivästä toiseen ja toimittivat paljastustiedot Suomeen. Neuvostoliitosta uutisoimi-nen oli vaikeampaa. Punaisen hämärän maassa vallitsi osittainen uutispimento, eikä sieltä aina ollut helppoa saada yhtä verevää, lukijakuntaa puhuttelevaa tietoa kuin lännestä. Itse asiassa *Helsingin Sanomilla* ei ollut Moskovassa edes omaa kirjeenvaihtajaa ennen vuotta 1975, mutta se on aivan oman tarinansa aihe.

Rislakin journalistinen sarjatuli haki uutta suuntaa 1980-luvun puolivälissä, jolloin kohtalo heitti miehen Baltiaan. Jos toimittaja oli aiemmin pauhannut USA:n kylmän sodan rikoksista, nyt hän joutui katsomaan Moskovon politiikkaa silmästä silmään. Kävi selväksi,

ettei neuvostoliittolainen imperialismi ollut amerikka-laista helläkäisempää. ”Neuvostoliitto on suuri vanki-leiri”, Rislakki sai kuulla virolaisten illanistujaisissa.

Baltiasta tuli aivan kirjaimellisesti rakas: puoliseksi löytyi latvialainen kirjailija, kääntäjä Anna Žigure (s. 1948). Kun nainen lähetettiin itsenäisen Latvian ensim-mäiseksi suurlähettilääksi Helsinkiin 1990-luvun alussa, ”mullistusten miehen” piti jälleen sopeutua uuteen roo-liin. Diplomaatin puolisona oli syytä harkita vähän sitä-kin, mistä oli soveliasta kirjoittaa suuruuden päiviään eläneeseen Ludviginkadun lehteen.

Uuden vuosituuhannen alussa Rislakki sai tarpeek-seen Helsingin, Tallinnan ja Riian välillä matkustami-sesta. Hän jäi lehtityöstä eläkkeelle, muttei lopettanut kirjoittamista. Vapaa tietokirjailija asettui asumaan Jurmalan hiekkarantaidylliin, jossa hänet opittiin tun-temaan paitsi kirjoittajana myös paikallisaktiivina. Kun Latvia, Riika tai Jurmala tarvitsivat puolestapuhujia, Ris-lakki oli vahvuudessa.

Tietokirjailija Rislakista oli tullut jo 1970-luvun jälki-puoliskolla. Kun *Helsingin Sanomissa* ”isoveljet” hengit-tivät niskaan, toimittaja päätyi samaan ratkaisuun kuin moni kohtalotoverinsa: hän alkoi kirjoittaa salanimellä muihin lehtiin. Kunnianhimon kasvaessa ”senttailu” vaihtui tietokirjailuun.

Ensimmäisen kirjan aihe oli kovin arvattava. Rislakki ja toimittaja Jorma Lindfors kirjoittivat ”selvityksen” CIA:sta ”maailmalla ja Suomessa”. Kulttuurivaikuttaja Peter von Baghin tilaaman teoksen lähdepoija jäi epä-tasaiseksi. Kirjan kaikkia tietoja ei ehditty eikä voitu tarkistaa kuin pintapuolisesti, mutta oli tälläkin selvi-tyksellä ansionsa: aiemmin Suomessa ei ollut tiedetty paljoakaan CIA:sta.

Rislakin toinen kirja ilmestyi vuonna 1982: *Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa*. Ajan saatossa tämä myyn-timenesitys muodostui kulttikirjaksi, joka on kulunut myös lukuisten historiantutkijoiden käsissä. Teos avaa lukijalle näkymän rinnakkaiseen maailmaan, omala-kiseen ”Konspiratsijaan”. Tämän vakoilijoiden rinnak-kaistodellisuuden olemassaolo oli jo itsessään uutinen 1980-luvun alun Suomessa.

Tiedusteluorganisaatioiden tutkiminen on hidasta ja työvaltaista nykyinkin, mutta 1980-luvun taitteessa se oli vieläkin vaikeampaa. Rislakki haastatteli syvä-kurkkuja, haali papereita perikunnilta ja haki arkistoja omalla kustannuksellaan vaikka maailman ääristä. Val-taosa vakoilukirjan tiedoista pitää paikkansa, vaikkei tämäkään Rislakin kirja ollut virheetön – ei sinne päin-kään. Kyse ei ollut tieteellisestä historiankirjoituksesta vaan enemmänkin rönsyilevästi kukoistavasta journalis-tisesta suurkirjasta.

Tietokirjailijana ja historiantutkijana Rislakki nousi uudelle tasolle 1990-luvulla. Hän osui Suomen sisällis-sodan uudelleenarviointin aallonharjalle kirjoittaessaan Jämsänkosken vuoden 1918 väkivallasta, neljäkuukau-

tisestä ”kauhun ajasta”. Vuonna 1995 ilmestynyt teos raivasi osaltaan elintilaa sisällissotatutkimukselle, joka oli vahvemmin paikallista. Kun yleiseltä, valtakunnalliselta tasolta siirryttiin pitäjätasolle, päästiin lähemmäs sodan sysymustimpia puolia.

Kaksi vuotta myöhemmin Rislakki ja sukujuuriltaan suomalainen petroskoilaistoimittaja Eila Lahti-Argutina (1937–2008) julkaisivat kirjan, joka oli niin ikään ajan hermolla. *Meillä ei ole kotia täällä* kertoi Neuvostoliittoon loikanneiden suomalaisten joukkotuhosta tavalla, jonka olisi luullut kirittävän myös suomalaista akateemista historiankirjoitusta aiheen pariin. Samoin olisi voinut vaikuttaa vuonna 2013 ilmestynyt Rislakin *Vorkuta*-teos kertoessaan neuvostovankileirin vuoden 1953 kapinasta ja sen suomalaisesta johtajasta.

Syystä tai toisesta Rislakin kaksi kirjaa eivät ole saaneet aikaan liikettä akateemiseen historian tutkimukseen, vaan kokonaiselvitys Stalinin vainoissa ja vankileireillä kuolleista suomalaisista odottaa edelleen tutkimusryhmäänsä. Aukko tutkimuksessa muistuttaa vähän nololla tavalla myös siitä, miten perusteettomasti akateemiset historian tutkijat ovat aika ajoin ylenkatsooneet muuta kuin yliopistolista historian tutkimusta. Ehkäpä Suomen Kansallisarkisto voisi ottaa aloitteen poikkeuksellisen merkittävän historiahankkeen käynnistämiseksi ja tarvittavien Venäjä-yhteyksien avaamisessa?

Uudella vuosituhanella Rislakki aloitti pitkän tutkimusmatkansa Latvian historiaan. Vuonna 2005 julkaistu *Latvian kohtalonvuodet* kertoi Krišjānis Berķiksen ja Hilma Lehtosen tarinan koskettavasti. Pienen Baltian maan historiaa teki tutuksi myös kaksi vuotta myöhemmin päivänvalonsa nähnyt kirja, *Tapaus Latvia*, jossa ”pieni kansakunta” riutui ”disinformaation kohteena”.

Yksi Rislakin päätöistä, *Paha sektori*, ilmestyi vuonna 2010. Se selvitti atomipommin, kylmän sodan ja Suomen vaiheita niin vakuuttavasti, että moni historian tutkijakin heräsi myöntämään kirjoittajan ansiot. ”Kaadoin tuuttiin kaiken siihen asti keräämäni tiedon ja hankin myös paljon uutta”, selittää Rislakki paksun kirjansa metodologiaa. Teos kuuluu Suomen kylmän sodan historian peruslukemistoon.

Kuten esiin nostetuista esimerkkikirjoista näkyy, Rislakista on ollut moneksi. Aina hän on haistellut valppaasti uusia tuulia, mutta aikaa myöten journalismin vinttikoiria on muuntautunut historian tutkimuksen vihikoiksi. Ansioit ovat kiistattomia, ja niistä on myös historian tutkimuksen syytä kiittää auuliisti. Hattua pitää nostaa niin ikään sujuvasti etenevästä muistelmateoksesta. Sitä voisi luonnehtia kolminaisuudeksi, joka yhdistää muistelmakirjan, hakuteoksen ja kirjailijaoppaan hyvät puolet.

Aleksi Mainio, FT
Helsingin yliopisto

Nojatuolikenraali ja ei-niin salaiset suunnitelmat

Jonathan Walker:

Churchillin kolmas maailmansota. Brittien suunnitelmat hyökätä Neuvostoliittoon 1945. Minerva Kustannus Oy 2017 (2013, 2017). 251s. ISBN 978-952-312-495-0.

Kontrafaktuaalinen historia kiinnostaa. Tuoreimpana esimerkkinä tieteellisemmästä kontrafaktuaalisesta ilmestyi SLS:n ja sittemmin Gaudeamuksen suomeksi julkaisema, vuoden historiateos -palkinnon voittanut *Kulkemattomat polut*.¹ Yksi haara ns. ”mitä jos”-lähestymistavan juurten osalta on ollut sotahistoriassa, jossa lähestymistapaa on harrastettu jo pitkään. Vuonna 1999 ilmestyi John Cowleyn toimittama, alun perin *Military History Quarterly* -lehdessä ilmestyneistä esseistä koottu kokoelma *”What if”*, jossa joukko tunnettuja sotahistorioitsijoita pohti vaihtoehtoisia skenaarioita sotahistorian suurista käännekohtista ja niiden mahdollisista vaikutuksista. Teos sai jatko-osankin.

Jonathan Walkerin kirjoittama teos on lähellä tätä tyyllilajia käsitellessään toisen maailmansodan jälkeistä historiaa kiinnostavan tapaustutkimuksen, toteuttamatta jääneen operaatio Unthinkablen kautta. Teos sijoittuu perinteisemmän poliittisen historian, kylmän sodan tutkimuksen ja sotahistorian rajapinnoille, populaarimpaan osaan koordinaatistoa. Sotahistoriaan erikoistuneeksi kirjailijaksi itseään kutsuva, lähinnä radio- ja tv-sotadokumenttien tuotannoissa toiminut Walker vihjaa kotisivuillaan² paljastavansa tämän historian pimentoon jääneen salaisuuden yksityiskohdat. Walker ei kuitenkaan ole ensimmäinen asiaa pohtimassa³, vaikka sitaattit teoksen saamista arvioista niin antavatkin ymmärtää. Lisäksi itse suunnitelmakin on ollut saatavilla skannattuna internetissä vuosia.⁴ Vaikka Walker on Britannian sotahistorian komission jäsen ja Birminghamin yliopiston sotatutkimuksen keskuksen kunniajäsen, ei hänellä ole varsinaista tutkijakoulutusta – ja tämä myös näkyy.

Kylmän sodan historiaan perehtyneille operaatio Unthinkablen taustaksi esitetty laajempi, kireiden suurvaltasuhteiden tilannekuva ei tarjoa paljon uutta. ”Suuren allianssin” sisäisistä ristiriidoista on kirjoitettu jo toisen maailmansodan päättymisestä alkaen. Uudempi tutkimus on tuonut esille myös ”lännen” sisäisten suhteiden ongelmien merkitystä tässä, viimeistään 1970- tai 1980-luvulta alkaen.⁵

Vuonna 1954 Iso-Britannian ikääntynyt pääministeri Winston Churchill piti vaalipiirissään puheen, jossa hän kertoi pyytäneensä vuonna 1945 kenraali Bernard Montgomerya säästämään antautuneilta saksalaisilta sotilailta kerätyt aseet ja valmistautumaan niiden

uudelleenjakamiseen saksalaisille, mikäli Neuvostoliiton joukot jatkaisivat etenemistään Euroopassa. Tämä kommentti herätti lehdistön kiinnostuksen. Jälkikäteen Churchill kommentoi lähipiirilleen paljastaneensa melkein jotain, mitä ei olisi pitänyt paljastaa (s. 187–188).

Toisen maailmansodan lähestyessä loppuaan Churchill oli huolestunut Euroopan tilanteesta, ja erityisesti Puolan kysymys hiersi häntä (s. 7–9). Puolan hallitus oli paennut sodan syttyessä Britanniaan ja puolalaisväestöä oli Britanniassa paljon. Puolalaiset taistelivat myös liittoutuneiden joukoissa; pääosin brittien alaisuuteen integroidut puolalaisyksiköt olivat parhaimmillaan n. 249 000 sotilaan vahvuiset⁶. Neuvostoliitto taas oli vapauttanut Puolan saksalais miehityksestä ja lujitti siellä otettaan.

Churchill vaati Britannian asevoimien yleisesikunnalta pikaisesti moniosaisen suunnitelman, johon pohjautuen britit (Churchill) olisivat yhdessä muiden liittoutuneiden kanssa pakottaneet Neuvostoliiton perääntymään ainakin osasta Itäistä Keski-Eurooppaa, mikäli politiikkaa olisi pitänyt toteuttaa clausewitzilaisittain ”toisin keinoin”. Amerikkalaisia ei konsultoitu, mikä kertoo realismin puutteesta, sillä Yhdysvaltojen into vetäytyä Euroopasta ja keskittyä Tyynen valtameren sodankäyntiin oli aikalaisilla tiedossa. Erityisesti Churchillille kyse oli Walkerin mukaan Puolan pelastamisesta Neuvostovallalta ja Neuvostoliiton ekspansiivisen vaikutuksen patoamisesta jo ennen amerikkalaisten patoamisdoktriinin kehittämistä (s. 189). Toinen samankaltainen kuuma piste oli Walkerin mukaan Friuli-Venetsia Giulia, koillis-Italiaan sijoittuva raja-alue. Vaikka Walker ei asiaa mainitse, alueen strateginen merkitys Välimeren hallinnassa, ja siten Brittien imperiumin huoltoyhteyksien kannalta oli olennainen vaikutin. Syitä Churchillin innolle jopa vallata Puola takaisin Walker ei anna. Hän toistaa Churchillin petetyksi tuleminen tunnetta, ”lännen sisäistä” koordinaation puutetta ja sitä, ettei Stalin noudattanut liittoutuneiden sopimuksia demokraattisten hallintojen kehittämistä vapaisiin vaaleihin perustuen. (s. 26–32) Tämä, ja muutkin Walkerin esittämät tosin brittinäkökulmalla sävytetyt näkemykset kytkeytyvät ortodoksisen tradition tulkintaan Kylmän sodan syistä: Neuvostoliiton uhka oli kaiken takana.

Ensimmäisen 50 sivun aikana Walker käsittelee Puolaan liittyviä, ja Unthinkablen laatimisen kannalta tärkeitä suurpoliittisia neuvotteluja. Käyttämällä tutkimuskirjallisuutta hän olisi saanut perspektiiviä esitykselleen, sillä suurvaltajohtajien sopimuksia on aikaisemmassa tutkimuksessa käsitelty monella tapaa.⁷ Lisäksi Walker kuvailee puolalaisia vastarintaryhmittymiä ja vastarintaa yleisemmin pääosin toisen käden lähteiden ja erilaisten kontaktiensa toimittamiin ”tiedonantoihin” perustuen. Tämä osuus teoksesta on informatiivinen, mutta seka-vaiko ja jää irralleen muusta. Puolan kansallisessa historiankirjoituksessa aiheeseen on varmasti paneuduttu

enemmän, mihin myös lähdeluettelon puolankieliset teokset viittaavat.

Teosta elävöittämään ja myymään tarkoitetut anekdootit (s. 156) Churchillista tekemässä tarpeitaan saksalaisille linnoituslaitteille ja pohdinnat tämän mahdollisesti suorituksestaan tuntemasta mielihyvystä (esim. s. 33–34) ovat banaaleja ja tarpeettomia, etenkin kun Walker ei suhtaudu pääministeri Churchillin toimiin tai henkilöön (toisin kuin presidentti Rooseveltiin) minkäänlaisella lähdekriittisellä otteella vaan toistaa suurmiesmyyttiä. (s. 19–24).

Sivuilla 50–101 päästään asiaan. Suunnitelmissa pohdittiin materiaalipuolta, strategiaa ja taktisia etuja logistiikan ohella. Walker referoi niitä pitkiä pätkiä lainaten. Lainaukset on upotettu osaksi leipätekstiä sitaateita. Teoksen päälähteenä on 37-sivuinen raportti Operaatio Unthinkablesta. Tähän Walker viittaa julkaisemattomana lähteenä, eikä ilmaise mistä sen on käyttöönsä saanut. Mukana on selitys lähteistä yleisellä tasolla. Lähdekritiikki jää kursoriseksi ja lähteet puhuvat enemmän kuin Walker. Ääneen pääsevät lisäksi lukuisat jälkikäteen kirjoitetut elämäkerrat, muistelmat ja päiväkirjat, joiden käyttökelpoisuuden pohdinta olisi lähdekritiikin peruskauraa. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö tällaisella materiaalilla olisi informatiivista arvoa. Taitavasti käytettynä se voi tuoda värisävyyden ja anekdoottien lisäksi mukaan myös ns. sisäpiirinäkökulmaa, mitä perinteisempi asiakirjalähteistö ei aina välttämättä välitä.

Kesäksi 1945 tarkoitettu operaatio havaittiin mahdottomaksi toteuttaa, sillä resurssipulan lisäksi muun muassa tietovuotojen, vakoilun, huolto-ongelmien ja demobilisaatiopaineiden keskellä mahdollisesti tehtävän remobilisaation nähtiin vaarantavan yllätys-hyökkäyksen. Brittien rajalliset itsenäisen toiminnan mahdollisuudet Walker sivuuttaa pääosin. Toisaalta tämä vastaa esimerkiksi John Savillen kuvaamaa brittihallinnon tendenssiä ajatella Britanniaa yhä suurvaltana.⁸ Suunnitelman ns. toinen osa, mahdollisen nopean strategisen iskun epäonnistumisesta lähes väistämättä seuraava kuluttava täysimittainen sota Neuvostoliittoa vastaan oli todennäköisempi vaihtoehto, ja se saattaisi päättyä huonosti. Viimeistään tämä sinetöi operaatio Unthinkablen kohtalon. ”Lännen” taidollisen ja osin teknisen ylivoiman sekä strategisen ilma-aseen tuomista hyödyistä huolimatta Neuvostoliitolla oli liian paljon joukkoja. Voimasuhteet olivat epäedulliset, joten operaatiota ei pidetty toteuttamiskelpoisena. Hypoteettisen konfliktin kalusto-, taitotaso- ja resurssivertailut ovat silti kiinnostavia.

Walkerin mukaan suurmies Churchill otti vaarin saamista tiedoista ja käänsi suunnitelman Britannian puolustamiseksi, jos Neuvostoliitto päättäisikin hyökätä ja ottaa käyttöön tuhotut V2-laukaisualustat. Sitä, miten todellinen hyökkäysuhka olisi ollut, Walker ei pohdi. Muutenkin jälkipuinti jää vähäiseksi. Ydinaseen

käyttö ja konservatiivien vaalitappio kuitataan lyhyesti, Yhdysvaltojen koveneva linja Neuvostoliittoa kohtaan käydään pintapuolisesti ja elokuvatrailerin henkeen läpi omine salaisine valmiussuunnitelmineen luvussa 9. Walker kirjoittaa sotasuunnitelmista jännityskertomusta. Vain (sota)historian dokumenttifilmeistä tuttu draamaattinen mörisevä kertojanääni puuttuu. Ongelmaksi nousee se, että suunnitelman paljastaminen ei yksin riitä.

Tietokirjojen kustantajien parissa tunnetaan ainakin kotimaisessa kentässä termi ”isänpäiväkirja”, jolla tarkoitetaan usein viihdyttävää, (sota)historiallista teosta, jonka markkinat ajoittuvat lahjanantokauteen. Walkerin paljastuskirjan hengessä markkinoitu teos jää tietokirjan ja tieteellisen tutkimuksen välimaastoon. Tieteellisenä teosta ei voi pitää eikä sitä ole ilmeisesti vertaisarvioitu. Walkerin puuttuva tutkijakoulutus korvautuu osin sota-historian osaamisella (pois lukien joukko pieniä, mutta kiusallisia asiavirheitä⁹⁾), mutta analyttiseksi ja tarkasteltavana olevan ilmiön kontekstiinsa suhteuttavaksi se ei teosta pysty tekemään, ja sitä sotaakaan ei syttynyt. Itse operaatio Unthinkable jää lopulta samanlaiseksi

skenaariopohdinnaksi kuin se näytti olleen aikalaisillekin. Markkina-arvoa tällä varmasti on ja dokumentti-sarja tv:lle on työn alla.

Kyseessä ei kuitenkaan ole vain sujuvasanainen ”isänpäiväkirja”, vaan kunnianhimoinen ja informatiivinenkin tietokirja. Sotahistorian konventioihin kuuluvat akronyymit Walker kokoaa liitteeseen, mikä parantaa teoksen käytettävyyttä. Käännöstyö on hyvää. Viitteet ovat lukukohtaisesti jaettuna juoksevalla numeroinnilla teoksen lopussa, joskaan kaikkia teoksia ei ole lähdeluetteloon merkitty. Ennen kaikkea teos nostaa esiin kiinnostavan tapauksen sodan ja kylmän sodan välimaastosta, joka ilmentää valistuneelle lukijalle kylmään sotaan johtaneen kehityksen monimutkaisuutta. Kontekstointi ja syvällisempi analyysi olisivat tehneet teoksesta hyödyllisemmän muillekin kuin harrastajille tai tematiikkaan vasta tutustuvalla. Potentiaali jää kuitenkin osin lunastamatta.

Matti Roitto, FT
Jyväskylän yliopisto

1. Nils Erik Villstrand & Petri Karonen, *Kulkemattomat Polut. Mahdollinen Suomen historia*. Gaudeamus 2017.
2. www.jonathan-walker.co.uk/ (5.3.2019).
3. Ks. esim. Frank Costigliola, *Roosevelt's Lost Alliances*. Princeton 2011, 336–337.
4. <https://archive.org/details/OperationUnthinkable/page/n19> (5.3.2019).
5. Ks. Elisabeth Barker, *The British Between the Superpowers*. Macmillan Press 1983; James L. Gormly, *The Collapse of the Grand Alliance 1945–1948*. Louisiana State University Press 1987; Matti Roitto, *Dissenting Visions. The Executive, Parliament and the Problematic Anglo-American Atomic Collaboration in the Changes of British Atomic Foreign Policy 1945–6*. University of Jyväskylä Press 2015.
6. Mark Ostrowski, *To Return To Poland Or Not To Return: The Dilemma Facing The Polish Armed Forces At The End Of The Second World War*. University of London 2007. Erityisesti luku 1.
7. Esim. Fraser J. Harbutt, *The Iron Curtain*. Oxford University Press 1986 (johon Walkerin viittaa).
8. John Saville, *The Politics of Continuity: British Foreign Policy and the Labour Government 1945–1946*. Verso 1993.
9. Esimerkkinä Kenraali Leslie ”Pug” Ismayn lempinimen selittäminen hänen nyrkkeilijähenkisellä habituksellaan (s.45), kun aikalaiset kertovat nimen viitanneen Ismayn ulkonäköön, joka muistutti mopsia (”pug”).